

NARODOWY
BANK POLSKI

POLSKI ZŁOTY W OBIEGU OD 100 LAT

Materiały edukacyjne dla szkół podstawowych
i ponadpodstawowych

Edukacja **NBP**

SPIS TREŚCI

01 / ARTYKUŁY

Zanim pojawił się złoty, część I	5
Zanim pojawił się złoty, część II	10
Odrodzenie złotego	14
Władysław Grabski – praktyk i teoretyk	20
I pojawił się złoty... Banknoty dwudziestolecia międzywojennego – dzieła sztuki plastycznej i nośniki symboli	24
Jak wprowadzono banknoty złote po odzyskaniu niepodległości. Lata 1919-1924	36

02 / MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

Przykłady banknotów obowiązujących na ziemiach polskich w listopadzie 1918 r.	45
Wprowadzenie waluty przejściowej	47
Hiperinflacja w 1923 r.	50
Reformy Władysława Grabskiego	53
Powołanie Banku Polskiego SA	56
Wprowadzenie złotego do obiegu	62

ZANIM POJAWIŁ SIĘ ZŁOTY¹

Część I

Odzyskanie przez Polskę niepodległości w listopadzie 1918 r. było przełomowym wydarzeniem w dziejach polskiego narodu. „Cztery pokolenia nadaremno na tę chwilę czekały, piąte doczekało” – pisał Jędrzej Moraczewski, premier pierwszego rządu centralnego wyzwolonej Polski. W cieniu zmagania o granice i kształt Rzeczypospolitej trwały intensywne prace nad reformą gospodarczą i ustanowieniem jednolitej waluty.

W granicach odrodzonego państwa polskiego w 1918 r. znalazły się ziemie należące po rozbiorach do trzech wielkich mocarstw, reprezentujących trzy odrębne systemy polityczne, prawne, gospodarcze i walutowe. Podczas I wojny światowej ziemie polskie były bezpośrednią areną walk między Rosją a połączonymi siłami Niemiec i Austro-Węgrów. W rezultacie tych zmagania, wydzielone przez zaborców strefy wpływów (a wraz z nimi odrębne organizmy gospodarcze) zostały włączone do różnych obszarów pieniężnych.

Przełom w okresie I wojny światowej nastąpił wiosną 1915 r., kiedy pod naporem wojsk państw centralnych (niemieckich i austro-węgierskich), z ziem Królestwa Polskiego wycofały się rosyjskie siły zbrojne. Tereny te zostały podzielone na dwie strefy okupacyjne: austriacką i niemiecką, z odrębnymi porządkami polityczno-gospodarczymi. Na północno-wschodnich i wschodnich ziemiach polskich Niemcy wprowadzili własne okupacyjne środki pieniężne: ostruble (w 1916 r.), a następnie ostmarki (w 1918 r.), które miały wyprzeć z obiegu rubla rosyjskiego. Ich emitentem była Wschodnia Kasa Pożyczkowa (Darlehnskasse Ost), czyli agenda niemieckiego Banku Wschodniego Handlu i Rzemiosła.

Dodatkowo na okupowanej części ziem Królestwa Polskiego, we wrześniu 1915 r., Niemcy utworzyli odrębną jednostkę administracyjno-wojskową pod nazwą Generał-Gubernatorstwo Warszawskie (Generalne Gubernatorstwo Warszawskie) na czele z gen. Hansem von Beselerem. W skład tego obszaru wchodziły dawne gubernie:

¹ artykuł opublikowany w magazynie Bankoteka nr 13/2018

- ½ marki polskiej, strona przednia, emisja z 9.12.1916 – 1917, seria I („Zarząd jenerał-gubernatorstwa warszawskiego”). Na banknocie widnieją podpisy: von Kries, Ueberschaer, von Conrad. Zbiory NBP

- ½ marki polskiej, strona przednia, emisja z 9.12.1916 – 1917, seria II („Zarząd General-Gubernatorstwa Warszawskiego”). Zbiory NBP

- 100 marek, Cesarstwo Niemieckie, 17.04.1903 r. Zbiory NBP

- 1000 koron, Monarchia Austro-Węgierska, 2.01.1902 r. Zbiory NBP

warszawska, płocka, łomżyńska, siedlecka, kaliska i część piotrowskiej. Z kolei południowo-wschodnia część Królestwa Polskiego, zajęta przez wojska austriackie, stała się obszarem obiegu korony. Na tym terenie posługiwano się również rublem rosyjskim, choć jego kurs podlegał wielokrotnym zmianom w stosunku do waluty austriackiej.

Aby pozyskać przychylność społeczeństwa i siłę polskiego rekruta, aktem 5 listopada 1916 r. cesarze Franciszek Józef I Habsburg i Wilhelm II Hohenzollern ogłosili „wskrzeszenie Królestwa Polskiego” na ziemiach byłej Kongresówki. Odrębność Królestwa Polskiego zyskała również wymiar walutowy. Działający w imieniu Rzeszy Niemieckiej Zarząd General-Gubernatorstwa Warszawskiego powierzył uporządkowanie spraw pieniężnych instytucji bankowo-emisyjnej, Polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej (PKKP), którą powołano w grudniu 1916 r. PKKP została upoważniona do emisji nowej waluty, marki polskiej (zrównanej pod względem wartości z marką niemiecką), do wysokości 1 miliarda marek polskich. Jedna marka dzieliła się na 100 fenigów.

Wbrew nazwie PKKP była niemiecką instytucją okupacyjną – agendą Banku Rzeszy, a w jej zarządzie zasiadał tylko jeden Polak – Zygmunt Chamiec. Banknoty o nominałach od ½ marki polskiej do 1000 marek polskich wydano z datą 9 grudnia 1916 r. Bilety wydrukowane w Berlinie do obiegu zostały wprowadzone 26 kwietnia 1917 r. Potocznie nazywano je „rzeszkami” lub „kriesówkami”, gdyż widniał na nich podpis Wolfganga von Kriesa, szefa administracji przy Gubernatorze, który odpowiadał za zatwierdzanie projektów banknotów i wprowadzanie ich do obiegu.

W warstwie wizualnej banknoty posiadały wszelkie walory polskich środków płatniczych: widniały na nich napisy wyłącznie w języku polskim, a dominującym elementem graficznym był piękny renesansowy orzeł. Te „polskie” elementy pełniły jednak głównie funkcję propagandową i służyły celom politycznym Niemiec. Emisja miała formalne zabezpieczenie w postaci poręczenia Rzeszy Niemieckiej, że przy wycofaniu marki polskie zostaną wymienione na niemieckie zgodnie z nominałem (na banknotach umieszczono klauzulę: „Rzesza Niemiecka przyjmuje odpowiedzialność za spłatę biletów Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej w Markach Niemieckich po cenie nominalnej”). Była to zatem forma pożyczki, jaką ludność Królestwa udzielała Rzeszy.

Banknoty PKKP wydane za czasów okupacji niemieckiej wyemitowano w dwóch seriach różniących się nazwą emitenta, klauzulą prawną i pisownią „Zarządu Gubernatorstwa” („Zarząd jenerał-gubernatorstwa warszawskiego” w serii I poprawiono w serii II na: „Zarząd General-Gubernatorstwa Warszawskiego”). Rozporządzenie General-Gubernatora Warszawskiego z 14 kwietnia 1917 r. uczyniło markę polską (wraz z marką niemiecką) jedynym legalnym środkiem płatniczym w Generalnym Gubernatorstwie Warszawskim. Wszystkie zobowiązania rublowe przeliczano według kursu: 100 rubli = 216 marek polskich, który jednak w kolejnych miesiącach był wielokrotnie zmieniany na niekorzyść waluty rosyjskiej.

W ostatniej fazie wojny, tj. jesienią 1918 r., sytuacja walutowa na ziemiach polskich stała się niezwykle skomplikowana. Na obszarach znajdujących się pod

- 5 rubli, Cesarstwo Rosyjskie, 1909 r.
Zbiory NBP

płynnym kursie. Zastępcze środki płatnicze emitowały gminy, powiaty, instytucje finansowe, przedsiębiorstwa, zarządy ziemskie, a nawet prywatni przedsiębiorcy.

W warunkach takiego chaosu walutowego najpilniejszym zadaniem dla odrodzonego państwa polskiego stało się ujednoczenie obiegu pieniężnego. Aby móc zrealizować to zamierzenie, władze polskie zdecydowały o wprowadzeniu jednej waluty przejściowej, której tymczasowe obowiązywanie zapewniłoby niezbędny czas na przygotowanie pełnej reformy walutowej. Spośród walut będących w obiegu tylko marka polska nie była używana w żadnym innym państwie. Ponadto istniały spore zapasy już wydrukowanych i gotowych do puszczenia w obieg banknotów.

11 listopada 1918 r. Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa została przejęta przez władze nowo utworzonego państwa polskiego. W obiegu pozostawiono pieniądze Generalnego

kontrolą Niemiec, Austro-Węgier i Rosji w obiegu pozostawały odpowiednio: marki niemieckie, korony austriackie i ruble rosyjskie. Okupacyjna marka polska nie obejmowała swym zasięgiem całego terytorium Królestwa Polskiego, a jedynie obszar General-Gubernatorstwa Warszawskiego, a w regulowaniu zobowiązań równolegle posługiwano się również rublem rosyjskim. Na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego opanowanych przez wojska austriackie używano koron i rubli. W północnej części Kresów środkami płatniczymi były ostruble („ruble wschodnie”) i ostmarki („marki wschodnie”), w części południowej w obiegu posługiwano się także ukraińskimi hrywnami i karbowaniami. Do wskazanego wyżej wachlarza walut należy jeszcze dodać ogromną liczbę (szacowaną nawet na 10 tys.) różnych rodzajów pieniądza zastępczego, wprowadzanego do obiegu jako substytut drobnej waluty – monet obiegowych – o dość

- 500 marek polskich, strona przednia, emisja z 15.01.1919 r. Na banknocie widnieją podpisy polskiej dyrekcji PKKP: S. Karpińskiego i Z. Chamca oraz Głównego Skarbnika: M. Karpusa. Zbiory NBP

- 500 marek polskich, strona odwrotna, emisja z 15.01.1919 r. Zbiory NBP

Gubernatorstwa Warszawskiego jako prawne środki płatnicze obowiązujące na terytorium Rzeczypospolitej. Dopiero po wyczerpaniu zapasu marek polskich wydrukowanych w Berlinie przygotowano kolejną serię biletów zaprojektowanych według nowych wzorów graficznych. Pierwszym pieniądzem wyemitowanym po odzyskaniu przez Polskę niepodległości był banknot o nominale 500 marek polskich z datą 15 stycznia 1919 r.

ZANIM POJAWIŁ SIĘ ZŁOTY¹

Część II

Władze odrodzonego w listopadzie 1918 r. państwa polskiego musiały się zmierzyć z wieloma wyzwaniami – odbudową gospodarczą kraju, reformą finansów publicznych i opanowaniem chaosu walutowego. Polacy, żyjący przez ponad 100 lat w ramach trzech systemów ekonomicznych państw zaborczych, potrzebowali nowego, jednolitego ustroju pieniężnego, dobrze zorganizowanego aparatu skarbowego i sprawnego obiegu – własnego – pieniądza.

11 listopada 1918 r. Polska Krajowa Kasa Pożyczkowa (PKKP) została przejęta przez władze odrodzonego państwa polskiego. Na mocy dekretu Naczelnika Państwa z 7 grudnia 1918 r. zyskała status jedynej instytucji emisyjnej i kasy centralnych urzędów państwowych. Emisja banknotów okupacyjnych – marek polskich – została przejęta przez rząd Rzeczypospolitej Polskiej i poddana kontroli sejmu. Nie wprowadzono przy tym żadnego rozróżnienia w wartości między banknotami PKKP drukowanymi przed i po 11 listopada 1918 r. Po wyczerpaniu zapasu marek wydrukowanych w Berlinie przygotowano kolejną serię biletów zaprojektowanych według nowych wzorów graficznych.

Pierwszym polskim pieniądzem papierowym po odzyskaniu niepodległości był banknot o nominale 500 marek polskich (mkp) z 15 stycznia 1919 r.

¹ artykuł opublikowany w magazynie Bankoteka nr 14/2018.

- 5 marek polskich, emisja z 17 maja 1919 r. Na odwrotnej stronie banknotu wizerunek Bartosza Głowackiego – kosyniera, uczestnika insurekcji kościuszkowskiej w 1794 r. Jego postać jest symbolem chłopca – bojownika, walczącego o niepodległość Polski. Zbiory NBP

Szata graficzna biletu przypominała jeszcze stylistykę banknotów okupacyjnych von Kriesa, ale już następne emisje i kolejne nominały miały bardziej ujednoliconą formę plastyczną i lepsze zabezpieczenia. Pierwsza seryjna edycja polskiego pieniądza – z 15 lutego i 17 maja 1919 r. – eksponowała wizerunki Tadeusza Kościuszki i Bartosza Głowackiego. W kolejnych emisjach na banknotach pojawiła się również m.in. podobizna królowej Jadwigi. Bilety emitowane przez polski zarząd PKKP opatrzone klauzulą: „Państwo Polskie przyjmuje odpowiedzialność za wymianę niniejszego biletu na przyszłą polską walutę według stosunku, który dla marek polskich uchwalił Sejm Ustawodawczy”. A zatem emisja marek polskich była odtąd prowadzona na rachunek Rzeczypospolitej.

W czasie prac nad ujednoczeniem obiegu pieniężnego toczyła się dyskusja w sprawie ustalenia nazwy nowej waluty polskiej. Rozważano m.in. takie propozycje jak: „piast”, „lech”, „pol”, „polonia” oraz „Kościuszko”. Pierwotnie, na podstawie dekretu Naczelnika Państwa z 5 lutego 1919 r., wprowadzono nazwę „lech”, a dla setnej jego części nazwę „grosz”. Przeciwnikiem tej propozycji był Stanisław Karpiński – ówczesny dyrektor Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej². Zaproponował, by polską walutą został „złoty”. Nazwa pieniądza miała nawiązywać nie tylko do monet z czasów przedrozbiorowych, ale również do Królestwa Kongresowego i pierwszego Banku Polskiego utworzonego w 1828 r. Ostatecznie, 28 lutego 1919 r. Sejm Ustawodawczy uchylił dekret z 5 lutego i ustanowił „złotego” jako nową polską jednostkę pieniężną.

² Z. Karpiński „O Wielkopolsce, złocie i dalekich podróżach: wspomnienia 1860–1960”, Warszawa, 1971, s. 153

- 500 marek polskich, emisja z 23 sierpnia 1919 r. Wizerunek królowej Jadwigi umieszczono również na banknotach o nominałach: 20 i 5000 marek polskich. Zbiory NBP

- 10 000 000 marek polskich, emisja z 20 listopada 1923 r. Najwyższy w historii nominal na polskim banknocie obiegowym. Zbiory NBP

Za wzrostem ilości pieniądza nie podążał jednak wzrost ilości towarów na rynku, dlatego też gwałtownie rosły ich ceny. Siła nabywcza pieniądza malała. Inflacja zaczęła przybierać ogromne wprost rozmiary, powodując nieznaną dotąd wzrost cen. W prasie odnotowywano

przypadki wypłat workami banknotów. Płaca, która w styczniu 1923 r. mogła zapewnić utrzymanie całej rodziny, w grudniu wystarczała już zaledwie na zakup... papierosów. Widać to również wyraźnie na przykładzie cen podstawowych produktów spożywczych: w maju 1923 r. chleb kosztował ok. 1000 mkp, we wrześniu – już 16 000 mkp, a w grudniu tego roku aż 96 000 mkp!

W związku z postępującą inflacją w obiegu pojawiały się coraz wyższe nominały waluty markowej. W kolejnych emisjach zrezygnowano z przedstawień Kościuszki i królowej Jadwigi, zastępując je nominałem i stylizowaną dekoracją. Kolejne emisje z roku 1922 (marzec, październik) i 1923 (kwiecień, sierpień, listopad) obejmowały bilety o nominałach od 10 000 mkp do 5 000 000 i 10 000 000 mkp (!). Ten ostatni banknot wprowadzono na początku grudnia 1923 r. i jest to historycznie najwyższy nominal, jaki znalazł się na polskich środkach płatniczych. W tym czasie jego wartość wynosiła jednak niewiele ponad 1 dolara. Pod koniec 1923 r. inflacja w Polsce przerodziła się w hiperinflację. Jesienią 1923 r., w obliczu gwałtownego załamania sytuacji gospodarczej w kraju, doszło do wybuchu społecznego niezadowolenia. Krajem wstrząsnęły walki uliczne w Krakowie i manifestacje w innych miastach. U podstaw tych ruchów leżały m.in. pogarszające się warunki życia, spowodowane niesłychanym wzrostem cen.

PKKP przygotowywała projekt banknotu o nominale 50 000 000 mkp i zamierzała wyemitować go na początku 1924 r. Prace w tym zakresie ostatecznie wstrzymano, gdyż wkrótce miała nastąpić spodziewana reforma walutowa. Marka polska przestała być środkiem płatniczym z dniem 1 lipca 1924 r., a waluta złotowa została formalnie wprowadzona do obiegu na podstawie rozporządzenia Prezydenta RP z 14 kwietnia 1924 r.

W Paryżu zamówiono druk pierwszej serii banknotów potrzebnych do przeprowadzenia reformy. Jednak instytucją, która wprowadzała ten pieniądz do obiegu, nie była PKKP, ale powołany pięć lat później – w 1924 r. – Bank Polski S.A.

Tymczasem marka polska, na podstawie kolejnych ustaw i rozporządzeń z lat 1919–1920, stopniowo wypierała inne środki pieniężne z terytorium Rzeczypospolitej. Ustanowienie jednej waluty było możliwe dzięki wprowadzeniu zakazu przywozu z zagranicy walut państw zaborczych i ustaleniu ich kursów wymiany na marki polskie³.

W miarę utrwalania się granic państwa rozszerzał się również zasięg obiegu marki polskiej. W zasadzie już w pierwszej połowie 1920 r. na wszystkich obszarach jednoczonego się państwa wprowadzono wspólną walutę polską. W następnych latach unifikacja objęła więc już tylko obszary nowo przyłączone do Polski. Ostatecznie, w grudniu 1922 r., rząd polski wydał rozporządzenie o wycofaniu marki niemieckiej z Górnego Śląska i wprowadzeniu tam – od 1 listopada 1923 r. – marki polskiej jako jedyne pełnoprawnego środka płatniczego. Tym samym zakończył się proces unifikacji walutowej na terytorium II Rzeczypospolitej.

Marka polska funkcjonowała w szczególnie trudnych warunkach gospodarczych. Władze niepodległego państwa musiały pokrywać bieżące wydatki, udzielać kredytów na odbudowę zniszczonego kraju i finansować akcje zbrojne, m.in. walki o wschodnie granice kraju. Ministerstwo Skarbu dostrzegało szansę na poprawę finansów państwa w różnych operacjach finansowych, w tym głównie w zaciąganiu kredytu w Polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej, która na ten cel drukowała coraz większe ilości banknotów.

³ Na ziemiach byłego zaboru rosyjskiego ruble przyjmowano zgodnie z dawną relacją: 1 rubel = 2,16 mkp. Marki niemieckie, obowiązujące w byłym zaborze pruskim, wymieniano według kursu rynkowego, z reguły według relacji: 1 marka niemiecka = 2 mkp. Wreszcie korony, którymi posługiwano się w byłym zaborze austriackim, przeliczono w stosunku: 1 korona = 70 fenigów (0,7 mkp).

ODRODZENIE ZŁOTEGO¹

5 lutego 1919 r. Naczelnik Państwa Józef Piłsudski wydał dekret, który stanowił, że jednostką monetarną odrodzonej Rzeczypospolitej będzie lech. Dlaczego zatem to złoty zastąpił markę, a banknoty złote z datą 28 lutego 1919 r. wprowadzono do obiegu dopiero w kwietniu 1924 r.? Czy banknoty te wyemitował faktycznie Bank Polski SA? Kim wreszcie są osoby, których podpisy znajdują się na tych banknotach?

Wraz z odrodzeniem państwa polskiego oczywiste stało się ustanowienie jednolitej waluty na terytorium Rzeczypospolitej. Kwestia ta była przedmiotem ożywionej dyskusji, wśród zgłaszanych propozycji nazw były m.in. piast, pol i sarmata. Przywołany już dekret Tymczasowego Naczelnika Państwa określił, że nową polską walutą jest lech. Inicjatywa nadania polskiej walucie nazwy lech wyszła od poznańskiego bankowca Józefa Englisha, który był ministrem skarbu w rządzie Ignacego Paderewskiego. Zanim jednak English został ministrem skarbu w rządzie niepodległej Polski, piastował tę funkcję w przełomowym okresie październik–listopad 1918 r., w rządzie powołanym przez Radę Regencyjną. 11 listopada wraz ze Stanisławem Karpińskim, w imieniu władz polskich, przejął kierownictwo Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, tj. banku emisyjnego, który w kwietniu 1917 r. wprowadził do obiegu marki polskie.

Minister English powołał na stanowisko głównego dyrektora Kasy doświadczonego bankowca z kongresówki, Stanisława Karpińskiego. Wraz z zatrudnionym od początku w PKKP Zygmuntem Chamcem mieli nią zarządzać w okresie przejściowym, do jej likwidacji. Dekret Naczelnika Państwa z 7 grudnia 1918 r. nadawał PKKP wyłączne prawo do emisji polskiego pieniądza do czasu uchwalenia przez sejm ustawy o Banku Polskim. Póki co, aż do wyczerpania zapasu zgromadzonego w skarbcu przy ul. Bielańskiej, sukcesywnie wprowadzano banknoty, które były wydrukowane przed 11 listopada 1918 r. Pierwsza emisja „nowych” marek polskich, na sumę 500 mln, weszła do obiegu w marcu 1919 r. Od banknotów poprzednich emisji różniły się umieszczoną na nich deklaracją: „Państwo polskie przyjmuje odpowiedzialność za wymianę niniejszego biletu na przyszłą polską walutę”. Na tych banknotach figurują podpisy Stanisława Karpiń-

¹ artykuł opublikowany w magazynie Bankoteka nr 18/2019.

skiego i Zygmunta Chamca.

Karpiński, niezależnie od przygotowań do emisji nowych banknotów markowych i organizacji banku (tworzenie oddziałów), który pełnił funkcje banku państwa pod-

• Stanisław Karpiński
Fot. Wikipedia Commons

ległego ministrowi skarbu, podjął prace nad ustawą o Banku Polskim. Wybory do Sejmu Ustawodawczego odbyły się pod koniec stycznia 1919 r., parlament zebrał się na pierwszym posiedzeniu 10 lutego i jeszcze w lutym komisja budżetowo-skarbowa pod przewodnictwem Antoniego Rzędy zajęła się kwestią polskiej waluty. Za pilne uznano przygotowanie i druk banknotów, które zastąpiłyby marki. Przy tej okazji wypłynęła sprawa nazwy. W sejmowej komisji przeważała

• Zygmunt Chamiec
Fot. Wikipedia Commons

• Józef English
Fot. Wikipedia Commons

opinia, że dekret wydany przed dwoma tygodniami „w pośpiechu” wymaga zmiany.

Przewodniczący komisji, prezentując na posiedzeniu plenarnym stanowisko komisji, powołał się na tradycję i „upodobania” dotyczące nazwy polskiej waluty panujące w społeczeństwie. Ministrowi Englishowi pozostało przychylić się do głosu większości. Zważywszy, że przywołane w trakcie debaty sejmowej: tradycja i przyzwyczajenia, na które powoływał się pochodzący z kongresówki Antoni Rząd, dotyczyły mieszkańców dawnego Królestwa Kongresowego (złoty został wycofany z obiegu w 1851 r.), w decyzji

sejmowej większości można się dopatrzeć zapowiedzi przesilenia, które doprowadziło do zmiany na stanowisku ministra skarbu.

English został ministrem skarbu, gdyż od 1911 r. był dyrektorem Banku Związku Spółek Zarobkowych SA. Reprezentował środowiska finansowe stosunkowo najmniej dotkniętej zniszczeniami wojennymi Wielkopolski. Poznańskie banki w zamian za pożyczki udzielone „centrowemu” rządowi Paderewskiego zapewniły sobie wpływ na obsadę resortów gospodarczych. Układ sił zmienił się jednak wraz z ukonstytuowaniem Sejmu Ustawodawczego. Przewodnictwo komisji budżetowo-skarbowej objął dr Antoni Rząd, poseł najsilniejszego sejmowego ugrupowania: Związku Ludowo-Narodowego, działacz spółdzielczy i Prezes Zarządu Głównego Banku Towarzystw Spółdzielczych. Podobnie jak Stanisław Karpiński od 1916 r. zasiadał w Radzie m. st. Warszawy. To z jego inicjatywy Sejm 28 lutego 1919 r. uchwalił ustawę zmieniającą nazwę polskiej waluty. Projekt nie wywołał dyskusji. Przyjęcie ustawy umożliwiło zlecenie opracowania projektów i druku banknotów złotych.

Druk zlecono drukarniom we Francji i Anglii. Kolejnym etapem przygotowań do wymiany marek polskich na złote miało być przedłożenie Sejmowi ustawy o Banku Polskim. Zanim to jednak nastąpiło, już w kwietniu ministra Józefa Englisha zastąpił Stanisław Karpiński. Propozycję objęcia teki ministra skarbu złożył Karpińskiemu

- Naczelnik Józef Piłsudski i premier Ignacy Jan Paderewski w drodze na posiedzenie Sejmu Ustawodawczego (styczeń 1919 r.)
Fot. Wikipedia Commons

minister spraw wewnętrznych Stanisław Wojciechowski (późniejszy prezydent), który pod nieobecność premiera Paderewskiego kierował pracami rządu.

Karpiński zobowiązał się w krótkim czasie przedłożyć Sejmowi projekt ustawy o Ban-

ku Polskim i przeprowadzić wymianę marek na złote. Jednak zasadniczym problemem, z którym musiał zmierzyć się rząd Paderewskiego było zapewnienie środków na bieżące działanie państwa. Skala potrzeb wynikających z prowadzonej wojny o granice, ale i konieczność sfinansowania pilnych i nieplanowanych wydatków, które uchwalał Sejm, zmuszała rząd do zaciągania kolejnych pożyczek w PKKP.

Wiosną 1919 r. nie istniał ani jednolity aparat skarbowy, ani jednolity system podatkowy. W obiegu funkcjonowały trzy waluty. Trwała sejmowa dyskusja o reformie rolnej, rosły koszty związane tak z wojną, jak i odbudową zniszczonego w toku działań wojennych kraju. W maju minister Karpiński omawiał w Sejmie projekt ustawy o Banku Polskim, która przewidywała wymianę na złote tylko 30% obiegowych marek. Pozostałe 70% to byłaby pożyczka udzielona Skarbowi Państwa – którą rząd spłacałby w kolejnych latach. Bank, zgodnie z przedstawionym projektem, byłby bankiem państwowym. Początkowo Karpiński planował oprzeć nową polską jednostkę monetarną na franku szwajcarskim. Wobec braku możliwości zaciągnięcia zewnętrznej pożyczki założył, że zabezpieczeniem będą rezerwy kruszcowe sukcesywnie gromadzone w wyniku darowizn na rzecz Skarbu Narodowego. Te, niestety, nie przyrastały w stopniu zadawalającym. W połowie lipca Karpiński skonstatował, że nie uda się związać wartości złotego z frankiem szwajcarskim. Dlatego omawiając w Sejmie sytuację budżetową, zapowiedział wymianę marek na złote w stosunku 1:1. W swoim dzienniku zanotował, że deficyt budżetu trzeba będzie jeszcze przez jakiś

czas pokrywać emisją pieniądza, co będzie prowadzić do obniżki kursu złotego.

Tymczasem lawinowo rosły wydatki budżetowe. Dopiero w czerwcu rząd przekazał Sejmowi prowizorium budżetowe na drugą połowę roku z wyjaśnieniami, że może jedynie ogólnie szacować wpływy i wydatki. Na zarzuty posłów, że rząd w niedostatecznym stopniu dba o wpływy budżetowe, minister Karpiński odpowiadał, że wyższe wpływy zagwarantuje dopiero wzrost gospodarczy.

Zarówno ugrupowania opozycyjne, jak i koalicja stanowiąca polityczne zaplecze rządu Paderewskiego w toku debaty budżetowej poddały politykę gospodarczą rządu druzgocącej krytyce. Inicjatywy ministra skarbu spadły z porządku obrad.

30 lipca Karpiński wobec braku możliwości dalszego procedowania w Sejmie przygotowanych projektów podał się do dymisji. Jego następcą i ostatnim ministrem skarbu w rządzie Paderewskiego został doświadczony galicyjski polityk Leon Biliński, dla którego priorytetem było ujednoczenie waluty na całym obszarze Polski. W tym celu nowy minister zlecił druk banknotów markowych w Wiedniu, a rząd odstąpił od planów wymiany marek na złote. Stanisław Karpiński ponownie objął stanowisko dyrektora Banku Towarzystw Spółdzielczych, a w lutym 1920 r. został prezesem Związku Banków. W 1922 r., jako kandydat Związku Ludowo-Narodowego w okręgu łódzkim, został senatorem. W czasie pracy w parlamencie wspierał, również wbrew stanowisku swojego ugrupowania, projekty przygotowane przez Władysława Grabskiego. W 1923 r. brał udział w spotkaniach organizowanych przez prezydenta Wojciechowskiego, których celem było przygotowanie reform podatkowej i walutowej. Premier Grabski powołał Karpińskiego na przewodniczącego Komitetu Organizacyjnego Banku Polskiego i prezesa Rady Nadzorczej PKKP.

• Posiedzenie rządu Ignacego Jana Paderewskiego (luty 1919 r.) Fot. Wikipedia Commons

Mimo że ostatecznie Bank Polski powstał jako spółka akcyjna, inicjatywa Karpińskiego, którą po raz pierwszy sformułował na początku 1918 r., publikując projekt ustawy o Banku Polskim, została zrealizowana. 29 marca 1924 r. Prezydent RP Stanisław Wojciechowski mianował Stanisława Karpińskiego prezesem Banku Polskiego SA. 28 kwietnia 1924 r. Bank Polski SA przystąpił do wymiany marek na złote według kursu 1:1 800 000. Do obiegu wprowadzono banknoty wydrukowane w roku 1919 i 1920. Na

tych banknotach obok podpisu Stanisława Karpińskiego znajduje się podpis Zygmunta Chamca, który w tym czasie (1924 r.) nie był już związany z bankowością. Gruntownie i wszechstronnie wykształcony Chamiec w 1919 r. jako członek polskiej delegacji uczestniczył w Paryżu w rokowaniach pokojowych. Co warte odnotowania, po powrocie do Polski podjął pracę w Banku Handlowym i zaangażował się w tworzenie zrębów radiofonii. W czasie kiedy powstawał Bank Polski SA, Chamiec organizował spółkę „Polskie Radio”. Spółka, w której władzach znalazł się m.in. były premier Skólski, a także były prezydent Warszawy Drzewiecki, otrzymała koncesję na emisję rok później. W 1925 r. Zygmunt Chamiec został dyrektorem naczelnym Polskiego Radia.

Z perspektywy stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości spory i dyskusje jakie toczono w pierwszych miesiącach istnienia państwa na temat polskiej waluty mogą wydawać się zaskakujące. W rządzie Ignacego Jana Paderewskiego ministrami skarbu byli kolejno reprezentanci środowisk finansowo-gospodarczych Wielkopolski (Englich), Kongresówki (Karpiński) i Galicji (Biliński). Z biegiem lat, w miarę pogłębiającego się kryzysu, różnice poglądów przedstawicieli poszczególnych zaborów uległy zatarciu. Niewątpliwą zasługą Stanisława Karpińskiego było przypomnienie instytucji złotego i Banku Polskiego, które w 1924 r. otrzymały nowy, współczesny kształt, stając się z czasem symbolem sukcesu odrodzonej Rzeczypospolitej.

WŁADYSŁAW GRABSKI – PRAKTYK I TEORETYK¹

Urodzony w rodzinie ziemiańskiej na Mazowszu w 1874 r. Władysław Grabski w czasach gimnazjum skłaniał się ku poglądom lewicowym. Studia odbył w Paryżu w École des Sciences Politiques (1892–1894) i na Sorbonie (1892–1895), gdzie jego przekonania ewoluowały w kierunku liberalno-solidarystycznym. W latach 1896–1897 studiował też agronomię (daw. nauka o zarządzaniu gospodarstwem rolnym) w Halle, po czym objął majątek rodzinny w Borowie koło Łowicza. Jego poglądy przeszły wówczas ewolucję ku narodowej demokracji: w 1905 r. wstąpił do Ligi Narodowej. W latach 1905–1912 był posłem narodowo-demokratycznym w rosyjskiej Dumie Państwowej, a następnie działał w Centralnym Towarzystwie Rolniczym i w Biurze Pracy Społecznej, które z jego inicjatywy wydawało „Rocznik Statystyczny Królestwa Polskiego”.

W styczniu 1923 r. Grabski ponownie objął tekę ministra skarbu, tym razem w rządzie Władysława Sikorskiego. W tej roli Grabski przesłał Sejmowi (1 III 1923 r.) projekt ustawy o naprawie skarbu, w myśl którego deficyt budżetowy miał być zlikwidowany w ciągu 3 lat

- Władysław Grabski wśród członków polskiego koła poselskiego w Dumie – pocztówka. Zbiory NBP

¹ artykuł opublikowany w magazynie Bankoteka nr 14/2018

dzięki oszczędnościom budżetowym i ściągnięciu specjalnego podatku majątkowego. Ponieważ w maju rząd Sikorskiego upadł, ustawa nie weszła w życie, a rząd Wincentego Witosa do niej nie wrócił. Tymczasem inflacja przerodziła się w hiperinflację. O ile na początku września 1923 r. za dolara płacono na warszawskiej giełdzie 249 tys. marek polskich, o tyle w grudniu – już 9 mln marek polskich. Sytuacja gospodarcza stała się dramatyczna: ponieważ ceny rosły z dnia na dzień, załamały się wszelkie kalkulacje kosztów i zysków. Ograniczenie popytu efektywnego spowodowało zmniejszenie produkcji i płac oraz bezrobocie. W starciach z policją zginęło wtedy w Małopolsce wiele osób. Rząd Witosa przestał sobie zupełnie radzić z powstałą sytuacją.

W obliczu katastrofy państwa 19 XII 1923 r. Sejm powołał Grabskiego ponownie na urząd premiera gabinetu w dużej mierze ponadpartyjnego. Nazajutrz Grabski wygłosił exposé programowe, przedstawiając śmiały program naprawy skarbu. Opierał się on na przyspieszonej realizacji programu z wiosny 1923 r. Sejm przyjął ustawę o naprawie skarbu i reformie walutowej 11 I 1924 r. Upoważniła ona prezydenta do wydawania na wniosek premiera rozporządzeń z mocą ustawy w sprawie stawek podatkowych i celnych, przyspieszania terminów płatności podatków, oszczędności w administracji, zaciągania pożyczek oraz powołania nowego banku emisyjnego i wprowadzenia nowej waluty. Już 15 stycznia przyspieszono płatności rat podatku majątkowego i skrócono terminy płatności zwaloryzowanych podatków bezpośrednich, wprowadzono podatek od nieruchomości i podniesiono

- Władysław Grabski. Powołany dwukrotnie na premiera rządu polskiego: 23 VI 1920 r. i 19 XII 1923 r. Fot. Archiwum rodziny Grabskich

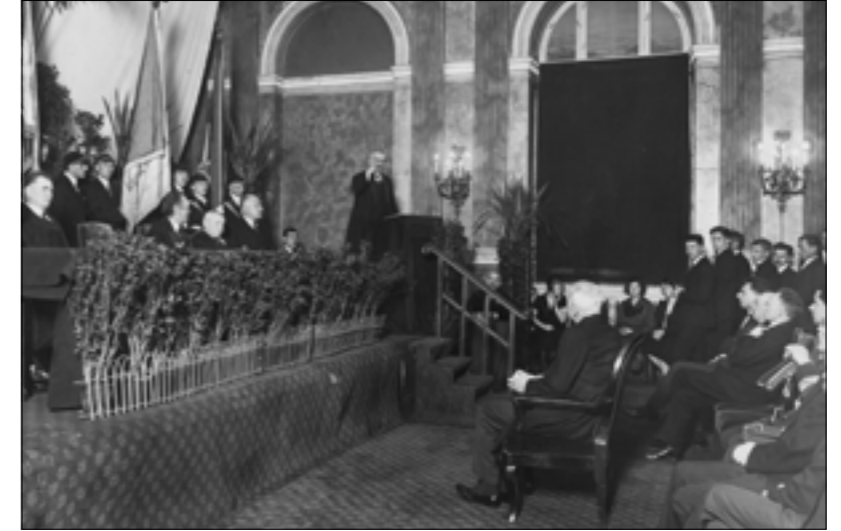

- Członkowie gabinetu Leopolda Skulskiego. Minister skarbu Władysław Grabski drugi z lewej, 1919 r. Fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

stawki podatku przemysłowego i gruntowego. W celu likwidacji deficytu PKP, obciążającego poważnie budżet, podniesiono taryfy kolejowe. Zlikwidowano Ministerstwo Robót Publicznych i Zdrowia. Rząd przeznaczył też 2,5 mln dolarów na interwencję giełdową. Zaczęto sprzedawać waluty o stałym kursie

za marki polskie, co zahamowało spadek jej kursu. O ile na początku stycznia wynosił on 9,8 mln marek polskich za dolara, o tyle w miesiąc później wynosił już 9,2 mln marek polskich za dolara. W kwietniu obieg pieniężny zmniejszył się po raz pierwszy od 1918 r., co ustabilizowało kurs marki.

Jeszcze w styczniu 1924 r. powołano Komitet Organizacyjny Banku Polskiego ze Stanisławem Karpińskim na czele. Komitet rozpoczął działalność 28 IV 1924 r. w formie spółki akcyjnej, która zastąpiła dotychczasową, państwową Polską Krajową Kasę Pożyczkową. Przewagę w kapitale akcyjnym Banku Polskiego mieli właściciele prywatni, co miało zapobiec próbom rządowego nacisku na dodatkowe emisje banknotów, w przypadku gdyby deficyt budżetowy powrócił. Złoty polski miał być oparty na zapasie kruszców i dewiz zgromadzonych w BP w wysokości: 70 mln zł w złocie i 207 mln zł w dewizach i walutach wymienialnych. Zasadnicza część tego zapasu pochodziła ze Skarbu Narodowego, gromadzonego od początku niepodległości w Polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej (PKKP) z dobrowolnych ofiar społeczeństwa i zakupów skarbowych. Emitowany przez Bank Polski złoty oparty był na parytecie 1/31 g złota, czyli równowartości franka szwajcarskiego. Wymiany marek na złote dokonywano po kursie 1 zł za 1,8 mln marek. Złoty miał ustawowe pokrycie w 30% zapasów kruszcowo-dewizowych BP. Na początku działalności Banku

- Przemówienie profesora Władysława Grabskiego inauguracyjne rok akademicki 1926/1927 w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe

Polskiego zapasy te stanowiły aż 51% obiegu złotówkowego, a więc złoty miał bardzo solidne pokrycie.

Pierwsze półrocze reformy zakończyło się pełnym sukcesem. W przeciwieństwie do innych krajów przewyciężających wówczas hiperinflację, reforma Grabskiego oparta została wyłącznie na wewnętrznych źródłach finansowania. Po pół roku presja inflacyjna powróciła, ale w nieporównanie mniejszej skali, a po krótkim okresie osłabienia, a następnie dewaluacji, złoty emitowany przez Bank Polski był walutą silną i stabilną. Tymczasem jednak w połowie listopada 1925 r., zanim efekty stabilizacji budżetu i waluty były w pełni widoczne, nasiliła się krytyka rządu Grabskiego, który podał się do dymisji.

Po odejściu z polityki Grabski poświęcił się pracy naukowej. Od 1923 r. był profesorem w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW). Wykładał tam ekonomię polityczną, socjologię i historię wsi polskiej, a także utworzył katedrę agronomii społecznej. W latach 1826–1928 był rektorem SGGW, a potem (do 1934 r.) stał na czele Towarzystwa Ekonomistów i Statystyków Polskich w Warszawie, po czym został wybrany jego członkiem honorowym. W 1936 r. zorganizował Instytut Socjologii Wsi i zainicjował wydawanie „Rocznika Socjologii Wsi”. Uważał, że reforma rolna przyczyni się do rozwoju gospodarczego polskiej wsi, a w konsekwencji – całej gospodarki. Był założycielem i członkiem zwyczajnym Towarzystwa Naukowego Warszawskiego. Uważany za najwybitniejszego, obok Eugeniusza Kwiatkowskiego, polityka gospodarczego II RP, odznaczony m.in. Orderem Orła Białego. Wydał też wspomnienia „Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej 1924–1925” (1927). Zmarł w Warszawie w marcu 1938 r.

I POJAWIŁ SIĘ ZŁOTY...

BANKNOTY DWUDZIESTOLECIA MIĘDZYWOJENNEGO

– DZIEŁA SZTUKI PLASTYCZNEJ I NOŚNIKI SYMBOLI¹

Odzyskanie przez Polskę niepodległości, a następnie odbudowywanie państwowości i życia gospodarczego kraju znalazły odzwierciedlenie w kulturze i sztukach plastycznych. Ważne treści i symbole kształtowania się polskiej państwowości pojawiły się niemal we wszystkich formach działalności artystycznej – od monumentalnych realizacji malarskich, poprzez rzeźbę, pomniki, plakat, fotografię, film, aż po książki, druki ulotne i... banknoty. Analiza przedstawień, wyobrażeń i symboli uwiecznionych w dziełach plastycznych dwudziestolecia międzywojennego pozwala nam dziś lepiej zrozumieć przekaz ideologiczny kierowany wtedy do społeczeństwa. Szczególnym nośnikiem tych treści stały się banknoty, miały bowiem największy i powszechny zasięg oddziaływania – trafiały do rąk każdego obywatela i były przedmiotem codziennych transakcji. Umieszczone na nich symbole pełniły zatem nie tylko funkcje estetyczne, ale również propagandowe, podświadomie oddziałując na masowego odbiorcę. Ikonograficzne wyobrażenia stały się nośnikiem pojęć, narodowych tradycji, historii i tożsamości, a także wyraźnie wskazywały pożądany kierunek rozwoju kraju.

Niezwykle sugestywnie te symboliczne treści ilustrują banknoty waluty złotej sygnowane przez utworzony w 1924 r. Bank Polski SA. Pod względem graficznym pieniądze papierowe II Rzeczypospolitej nie tworzyły jednej spójnej serii. Projektowali je różni artyści (zagraniczni i krajowi), kierując się różnymi założeniami ideologicznymi i odmiennymi standardami kompozycyjnymi, a także – co oczywiste – dodając do projektów swój własny, charakterystyczny rys twórczości. Generalnie można wyróżnić dwa główne typy (grupy) banknotów Banku Polskiego SA z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Pierwszy obejmuje wzory biletów z datą emisji 28 lutego 1919 r.

¹ artykuł opublikowany w magazynie Bankoteka nr 15 i 16/2018

- Po lewej: Tadeusz Kościuszko – portret. Autor wzoru (staloryt): Antoni Oleszczyński (1794–1879), „Rozmaitości Polskie”, 1829–1833 Źródło: sygn. G.56758, www.polona.pl
Po prawej: Banknot 500 zł, emisja z 28 lutego 1919 r., na przedniej stronie wizerunek Tadeusza Kościuszki. Zbiory NBP

Ich produkcję zamówiono jeszcze w 1919 r. w drukarniach zagranicznych – we Francji i w Anglii, jednak do obiegu zostały wprowadzone dopiero 5 lat później, tj. po rozpoczęciu działalności przez Bank Polski SA. Kontynuacją tej serii były bilety wydrukowane w kraju z datą 15 lipca 1924 r. Drugi typ banknotów złotych stanowiły bilety emitowane od połowy lat 20. oraz w latach 30. XX w.

Elementy ikonografii wskazanych wyżej grup banknotów – w szczególności zilustrowane na nich postacie i symboliczne wyobrażenia – pokazują, w jaki sposób kreowano wizerunek Polski dawnej (z jej historycznymi tradycjami) i Polski współczesnej (budującej swój potencjał polityczny i gospodarczy).

Szata graficzna pierwszych banknotów złotych z 1919 r. wyróżniała się dużą symetrycznością kompozycji i dekoracyjną, neobarokową stylistyką. Z powodu konieczności przyspieszenia prac nad ich produkcją kwestię ikonografii biletów złotych pozostawiono w rękach grafików z drukarni, którym zlecono wykonanie banknotów². Zamówienie opierało się jednak na wytycznych polskiego zleceniodawcy. Dotyczyło to zarówno wyboru wizerunków postaci, jak również symboli i treści, które miały być umieszczone na banknotach.

² Niższe nominały (od 1 do 50 zł) zostały wydrukowane w 1919 r. przez Banque de France; banknoty o wyższych nominałach (100 do 5000 zł) wydrukowano w 1920 r. w londyńskiej drukarni Waterlow & Sons Limited.

- Po lewej: Książę Józef Poniatowski, litografia Carrier'a wg rysunku A. Maurina, 1834 r. Źródło: J. Skowronek „Książę Józef Poniatowski”, Ossolineum, Wrocław 1984 r. https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Poniatowski_rycina.jpg
Po prawej: Banknot o nominale 5 zł, emisja z 28 lutego 1919 r., na przedniej stronie wizerunek ks. J. Poniatowskiego, na stronie odwrotnej – wizerunek orła wg wzoru z czasów Zygmunta Augusta II. Zbiory NBP

Charakterystyczne dla biletów z 1919 r. było stosunkowo niewielkie zróżnicowanie graficzne wszystkich nominałów. Banknoty o niższej wartości cechował jedynie mniejszy rozmiar, uboższa ikonografia i brak znaku wodnego. Pieniądze tej serii były jednak zasadniczo dość spójne wizualnie. Na wszystkich niemal nominałach na przedniej stronie w owalnym polu widniał portret Tadeusza Kościuszki (w górnej lub dolnej części), a na stronie odwrotnej umieszczono wizerunek orła. Pierwowzorem portretu przywódcy insurekcji 1794 r. była grafika wykonana na podstawie XIX-wiecznego stalorytu Antoniego Oleszczyńskiego.

Na banknotach 10, 20, 50, 100 i 500 zł pozostawiono niezadrukowane owalne pole ze znakiem wodnym, powtarzającym motyw portretu Kościuszki. Wizerunek wykorzystany w tym znaku został jednak zaczerpnięty z innego, nieustalonego do dziś pierwowzoru. Przywołanie postaci przywódcy insurekcji kościuszkowskiej było bezpośrednim nawiązaniem do tradycji historycznych, kultu czynu zbrojnego i niepodległościowych zrywów narodowych.

W połowie 1924 r., w związku z niedoborem najczęściej używanych nominałów banknotów, podjęto decyzję o dodrukowaniu biletów 5-, 10- i 20-złotowych (z datą emisji 15 lipca 1924 r.). Do produkcji wykorzystano matryce przywiezione z Francji, jednak druk pieniędzy zlecono Państwowym Zakładom Graficznym w Warszawie.

- Na banknocie o nominale 10 zł (emisja z 1919 r.) atrybut boga Merkurego znajduje się na odwrotnej stronie biletu, wyznaczając oś symetrii. W szacie graficznej tego banknotu zilustrowano kompozycję wyobrażeń: handlu (laska-kaduceusz), rolnictwa (róg obfitości z owocami) i przemysłu (koło zębate). Zbiory NBP

Wizerunek Kościuszki wyraźnie zdominował grafikę pierwszych banknotów złotych z 1919 r. Wyjątkiem był tu banknot o nominale 5 zł, na którym (tym razem z prawej strony) uwieczniono popiersie księcia Józefa Poniatowskiego – bratanka ostatniego króla Polski. Po przeciwległej stronie portretu umieszczono piktogram: „5 Z” (w 1919 r., kiedy zamawiano druk pieniądza we Francji i w Anglii, nie było jeszcze ustalonego symbolu dla polskiej waluty, artyści projektujący banknoty złote przyjęli oznaczenie literowe: „Z”). Począwszy od banknotu 5-złotowego, litera ta uzupełniała graficzne tła kolejnych nominałów. Projekt wizerunku ks. Poniatowskiego został opracowany na podstawie litografii Carrier'a wykonanej według rysunku Antoine'a Maurina. Druga emisja tego banknotu (z lipca 1924 r.) została dodatkowo zabezpieczona znakiem wodnym w postaci liter B.P., rozmieszczonych na całej powierzchni nominału.

Postacie Kościuszki i Poniatowskiego na banknotach złotych nawiązywały do romantycznego etosu rycerskiego, kultu wodza, znaczenia siły militarnej i męstwa na polu bitwy. Wizerunki bohaterów narodowych wskazywały na łączność z przeszłością, a przypisywane im ideały były wciąż żywe po 1918 r. – szczególnie w okresie walk o kształt granic państwa i budowę pozycji Rzeczypospolitej na arenie międzynarodowej.

Silę i potęgę państwa polskiego symbolizował również wspomniany już Orzeł Biały w koronie otwartej, umieszczony na odwrotnej stronie banknotów 5, 20, 50, 100 i 500 zł. Jego wizerunek był wzorowany najprawdopodobniej na renesansowym przedstawieniu orła z czasów panowania Zygmunta II Augusta.

Ważnym elementem kompozycji graficznej biletów złotych był ponadto wyróżniony napis: „Bank Polski”, przywołujący nazwę emitenta waluty. Począwszy od nominału 50 zł, ikonografia kolejnych banknotów została wzbogacona o motywy ornamentalne: liście akantu, pęki owoców, rozetki, muszle i palmety³. Na odwrotnej stronie niektórych nominałów znalazły się także symbole nawiązujące do wybranych dziedzin życia gospodarczego, m.in. handlu i rolnictwa. Handel był przedstawiany symbolicznie – za pomocą kaduceusza, czyli uskrzydłonej laski z owiniętymi wokół niej dwoma węzami. Kaduceusz stanowił atrybut rzymskiego boga handlu – Merkurego. Na wybranych banknotach zaprojektowanych w 1919 r. pojawiły się również symbole rolnictwa, czyli najbardziej rozwiniętej wówczas gałęzi gospodarki polskiej.

Banknoty emitowane w drugiej połowie lat 20. i 30. nie miały tak jednorodnej kompozycji graficznej. Nie powstały jednak na potrzeby jednego zamówienia, lecz były projektowane w ciągu około piętnastu lat przez różnych artystów plastyków. Ikonografia kolejnych banknotów była coraz bardziej podporządkowywana ideologii państwowej – stąd w ich szacie graficznej było znacznie więcej niż w 1919 r. symboli i personifikacji. Odwoływały się one już nie tylko do doświadczeń historycznych, ale również do współczesnej rzeczywistości i wyzwań, przed którymi stał kraj.

Szata graficzna i symbolika banknotów obiegowych w II Rzeczypospolitej, podobnie jak treści innych form plastycznych tych czasów, pełniły ważne funkcje polityczne i społeczne. Środki płatnicze, poza walorami artystycznymi i estetycznymi, należały do tej kategorii sztuki użytkowej, która stała się ważnym nośnikiem państwowej propagandy. Jak pisał Władysław Skoczylas, wykładowca warszawskiej Akademii Sztuk Pięknych: „Sztuka dzisiaj wygnana ze świątyni wdarła się na ulicę, do biura, do sklepu, do tramwaju, do dziennika, słowem wszędzie, gdzie żyje i pracuje człowiek”⁴. Symbole i wizerunki prezentowane na znaczkach pocztowych, papierach wartościowych, plakatach propagandowych, a także na banknotach złotych służyły państwu do komunikowania istotnych treści obywatelom. Ikonografia banknotów emitowanych w latach 1924–1939 z jednej strony odwoływała się do historycznych tradycji, a z drugiej – prezentowała aktualny obraz Polski i pożądany kierunek rozwoju kraju. Wizerunki królów polskich i bohaterów walk narodowowyzwoleńczych służyły podkreśleniu ciągłości państwa oraz jego niepodważalnej potęgi. Z kolei symbolika i opis współczesności akcentowały rozbudowę, nowoczesność i siłę gospodarczą Rzeczypospolitej.

³ Palmeta – motyw dekoracyjny w formie symetrycznego liścia palmy rozłożonego niczym wachlarz.
⁴ W. Skoczylas, Sztuka a społeczeństwo, „Zeszyty ASP w Warszawie”, 1984, nr 4, s. 25

• 20 zł, 11 listopada 1936 r., projekt: Waclaw Borowski. Zbiory NBP

Te dwie odsłony ideologii państwowej – tradycja i współczesny postęp – były prezentowane odpowiednio na przedniej i odwrotnej stronie banknotów, wyemitowanych w drugiej połowie lat 20. i w latach 30. Symbolika ta odzwierciedlała wizję państwa, promowaną w obozie politycznym budowanym wokół Józefa Piłsudskiego. Szczególnie w kręgach władzy sanacyjnej silne były tradycje czynu zbrojnego w obronie granic kraju, kult wodza i siły militarnej. Ten zmitologizowany obraz przeszłości uzupełniała wizja przyszłej Rzeczypospolitej – politycznie stabilnego państwa, które buduje potencjał gospodarczy i dobrobyt obywateli.

Elementy składowe takiego obrazu odradzającego się kraju warto prześledzić na przykładzie szaty graficznej wybranych banknotów zaprojektowanych w latach 1924–1939. Autorzy tych projektów sięgali zazwyczaj po wizerunki i alegorie, które mogły być z łatwością odczytane przez społeczeństwo. Nawiązania do chwalebnej przeszłości były zazwyczaj przedstawiane na głównej stronie banknotów oraz pod postacią znaków wodnych, na których umieszczano popiersia postaci historycznych. Na biletach złotych emitowanych od drugiej połowy lat 20. znalazło się aż 10 wizerunków władców Polski i bohaterów narodowych. Ich portrety były wzorowane głównie na XIX-wiecznych obrazach autorstwa Aleksandra Lessera i Jana Matejki – twórców najlepiej znanych pocztów królów i książąt polskich. Obraz Polski nowoczesnej przedstawiano na odwrotnej stronie banknotów za pomocą symboli i atrybutów o charakterze gospodarczym i kulturowym.

• Emilia Plater w litografii Villaina wg rysunku Achille'a Devérii. Biblioteka Narodowa (www.polona.pl)

- Kazimierz Wielki (1333–1370) według rysunku Jana Matejki. Popiersie króla wzorowane na tym wizerunku, przedstawione w lustrzanym odbiciu względem oryginału, znajduje się w znaku wodnym banknotu o nominale 20 zł z 1931 r. Wikimedia Commons

Rozbudowaną gamę obrazów, symbolicznie odwołujących się do sytuacji gospodarczej kraju, przedstawia banknot o nominale 20 zł z 1931 r., zaprojektowany przez Ryszarda Kleczewskiego. Atrybuty związane z bogactwem płodów rolnych i motywy ludowe to często powracające elementy szaty graficznej biletów złotych II RP. Symbole rolnictwa miały ilustrować najbardziej rozwiniętą gałąź gospodarczą państwa, której rozwój warunkował zabezpieczenie podstawowych potrzeb żywnościowych narodu i rozkwit innych dziedzin gospodarki. Na wsi mieszkało wówczas ponad 75% ogółu ludności, a dla zdecydowanej jej większości praca na roli była jedynym źródłem utrzymania.

Najczęstsze motywy graficzne banknotów tego okresu – ilustracje kłosów lub snopków zbóż, rogi obfitości i pęki owoców – wyrażnie przywoływały skojarzenia z rolnictwem i gospodarką agrarną. W centralnej części banknotu 20 zł z 1931 r. (na jego odwrotnej stronie) artysta przedstawił postać kobiety w ludowym stroju, niosącej snopek zżętego zboża, kroczącej boso z dwójką małych dzieci. Obraz ten często jest odczytywany jako symbol „matczynej opieki” rozwi-

niętego rolnictwa nad przemysłem i handlem morskim, tj. gałęziami gospodarki będącymi jeszcze we wczesnej fazie rozwoju. Te ostatnie dziedziny zostały przedstawione jako dzieci: jedno z nich zilustrowano z młotem (symbol przemysłu), drugie – z modelem statku (symbol gospodarki morskiej i przemysłu stoczniowego). Harmonijny rozwój powyższych trzech gałęzi gospodarki przywołują również figury dzieci stojących na cokołach usytuowanych symetrycznie po dwóch stronach architektonicznej ramy zwieńczonej kolumnami. Jedno z nich dźwiga snop zboża, drugie trzyma kotwicę – symbol nowych perspektyw gospodarczych kraju wynikających z odzyskanego dostępu do morza.

Przemysł symbolizują dodatkowo rozmaite przedmioty, które artysta wkomponował w szatę graficzną przedniej strony banknotu – wśród nich m.in. koło zębate i młot. Gospodarkę morską ilustruje kotwica widoczna na przedniej stronie banknotu, obok koła zębatego i młota.

Podobną symbolikę przywołuje rama, w której autor przedstawił portret Emilii Plater. Rama ta swoim kształtem i dekoracją przypomina klasyczny bulaj, czyli małe okrągłe okienko na statku.

Elementami historycznymi wkomponowanymi w szatę graficzną tego banknotu są portrety Kazimierza Wielkiego (w polu znaku wodnego) oraz Emilii Plater, której profil widnieje na przedniej stronie nominału.

Wizerunek bohaterki powstania listopadowego pojawił się dwukrotnie na banknotach wyemitowanych przez Bank Polski SA w dwudziestolecie międzywojennym. Emilia Plater była postrzegana jako symbol miłości do ojczyzny, wzór kobiecej odwagi i przykład bohaterstwa na polu walki. Emisja banknotu dwudziestozłotowego w 1931 r. upamiętniała stulecie śmierci Emilii Plater i setną rocznicę upadku powstania listopadowego. Kolejna emisja banknotu z 11 listopada 1936 r. z jej portretem (patrz: zdjęcie na s. 29) zbiegła się z 18. rocznicą odzyskania przez Polskę niepodległości i wypadła tuż przed 130. rocznicą urodzin Emilii Plater (13.11.1806 – 23.12.1831). Na banknocie zaprojektowanym przez Wacława Borowskiego bohaterka została przedstawiona zarówno na głównej stronie biletu, jak i w jego znaku wodnym (profil portretu). Pierwowzorem tych wizerunków były reprodukcje portretów Achille'a Devérii, XIX-wiecznego francuskiego grafika i malarza, który stworzył dwie własne, autorskie wersje portretu bohaterki.

Na odwrotnej stronie banknotu dwudziestozłotowego z 1936 r. autor projektu umieścił personifikacje budownictwa i nauki, które zostały usytuowane po dwóch stronach prostokątnej płaszczyzny z widokiem Wawelu – symbolem polskich tradycji politycznych i kulturowych.

- 20 zł, 20 czerwca 1931 r., projekt: Ryszard Kleczewski. Zbiory NBP

- Bolesław Chrobry (992–1025) na podstawie rysunku Jana Matejki. Popiersie króla wzorowane na tym wizerunku, przedstawione w formie prawego profilu władcy, zostało umieszczone w znaku wodnym banknotu o nominale 10 zł z 1929 r. Wikimedia Commons

- 10 zł, moneta bita w złocie z wizerunkiem Bolesława Chrobrego, 1925 r. Projekt: Zofia Trzcińska-Kamińska. Moneta upamiętniała 900. rocznicę koronacji Chrobrego. Zbiory NBP

Wizja nowoczesnej Polski, prezentowana w szacie graficznej banknotów z lat 1924–1939, nie pomijała również innych dziedzin rozwoju gospodarczego Rzeczypospolitej.

Wykorzystanie określonych symboli i personifikacji miało służyć promowaniu inwestycji wspierających rozwój różnych gałęzi przemysłu: ciężkiego, zbrojeniowego, maszynowego, lotniczego i stoczniowego. Wśród strategicznych działań państwa w tym zakresie przewidywano m.in. szybką realizację wielkich przedsięwzięć gospodarczych, takich jak budowa Centralnego Okręgu Przemysłowego

go w południowo-wschodniej Polsce oraz budowa portu i miasta w Gdyni.

Symbolikę nawiązującą do takiej wizji rozwoju kraju można odnaleźć na odwrotnej stronie banknotu o nominale 10 zł z 1929 r., zaprojektowanego przez Zdzisława Eichlera. Przemysł przybrał postać mężczyzny ubranego w fartuch, trzymającego młot na lewym ramieniu. Przedstawiono go w towarzystwie dwóch kobiet – uosabiających gospodarkę morską (postać trzymająca oburącz model dwumasztowca) i rolnictwo (figura ze snopem zbóż).

Wizję Rzeczypospolitej zilustrowano tutaj nie tylko za pomocą atrybutów o charakterze gospodarczym, ale również poprzez symboliczne nawiązania do innych dziedzin rozwoju państwa. Na głównej stronie banknotu przedstawione zostały dwie kobiece postacie ubrane w długie szaty, z aureolami wokół głów. Postać z lewej strony – z księgą w ręce i w towarzystwie sowy – jest alegorią wiedzy (nauki), figura z prawej – przedstawiona z lirą i w towarzystwie jednorożca – to symbol sztuki.

- 10 zł, 20 lipca 1929 r., projekt: Zdzisław Eichler Zbiory NBP

Elementem nawiązującym do tradycji historycznej na banknocie jest profil głowy Bolesława Chrobrego, umieszczony w polu znaku wodnego. Znanе są dwa warianty graficzne tego wizerunku (w zależności od numeru serii i daty emisji banknotu). Portret Chrobrego, inspirowany obrazem Jana Matejki, przypomina popiersie władcy widniejące również na monetach 10 zł i 20 zł, wybitych w złocie w 1925 r. według projektu Zofii Trzcińskiej-Kamińskiej.

Personifikacje dwóch najważniejszych gałęzi gospodarki umieszczono także na głównej stronie banknotu o nominale 50 zł z 1929 r. autorstwa Zygmunta Kamińskiego (patrz zdjęcie s. 34). Z lewej strony została przedstawiona kobieca postać ubrana w ludowy strój. Alegoria rolnictwa w jednej ręce trzyma sierp, a drugą przytrzymuje okazały snop zboża. U stóp tej figury leży kosz z owocami – atrybut obfitych zbiorów i urodzaju. Po prawej stronie zilustrowano postać rzymskiego boga Merkurego z laską kaduceusza (symbol handlu). U jego stóp leżą m.in. młot i koło zębate (symbole przemysłu ciężkiego) oraz kotwica (symbol gospodarki morskiej).

Odwrotna strona banknotu akcentowała finansowe fundamenty stabilności gospodarczej państwa. Obrazami nawiązującymi do siły i znaczenia polskiego pieniądza były widoki dwóch warszawskich gmachów banku centralnego: XIX-wiecznego Banku Polskiego przy placu Bankowym i Banku Polskiego SA przy ulicy Bielańskiej.

- 50 zł, 1 września 1929 r., projekt: Zygmunt Kamiński. Zbiory NBP

Poza symboliką gospodarczą, w szacie graficznej banknotów z lat 1924–1939 znacznie częściej niż w jakiegokolwiek wcześniejszej i późniejszej emisji polskiego pieniądza zilustrowano różne wizerunki kobiet. Były to zarówno portrety (np. Emilii Plater, księżniczki Dobrawy i królowej Jadwigi), jak również kobiece personifikacje (najczęściej symbolizujące

rolnictwo, sztukę lub inne dziedziny rozwoju). Na tym tle, z całej serii banknotów Banku Polskiego SA wyróżnia się bilet o nominale 5 zł z 1930 r., zaprojektowany przez Ryszarda Kleczewskiego. Sportretowana na nim postać kobiety nie jest związana z żadnym konkretnym lub ważnym wydarzeniem historycznym ani nie jest symbolicznym przedstawieniem określonego tematu. Dla projektanta banknotu ważny był nie sam temat obrazu, ale jego wartość artystyczna. Na bilecie znalazł się bowiem wizerunek Stanisławy Serafińskiej, siostrzenicy żony Jana Matejki, która pozowała mu do obrazu „Kasztelanka”, (namalowanego w 1876 r.). Fragment obrazu wybitnego malarza, wykorzystany na stosunkowo niskim nominale obiegowego banknotu, umożliwił obcowanie z „wysoką sztuką” każdemu, kto na co dzień posługiwał się tym pieniądzem. Banknot skracał dystans do dzieła sztuki, był swoistym łącznikiem między twórczością wybitnego artysty a przeciętnym odbiorcą.

⁵ Dwa różne wizerunki Emilii Plater pojawiły się na banknotach o nominale 20 zł z 1931 r. (portret na stronie głównej) i z 1936 r. (na przedniej stronie banknotu i w jego znaku wodnym); czeska księżniczka Dobrawa – żona Mieszka I została sportretowana na banknocie o nominale 2 zł z 1936 r., z kolei portret królowej Jadwigi widniał w polu znaku wodnego na banknocie o nominale 100 zł z 1932 r.

- W polu znaku wodnego autor projektu banknotu 50 zł z 1929 r. umieścił popiersie Stefana Batorego, najprawdopodobniej wzorowane na wizerunku króla przedstawionym przez Jana Matejkę na obrazie „Batory pod Pskowem” (1872 r.). Zygmunt Kamiński przetworzył ten wizerunek, prezentując w znaku wodnym oblicze króla z profilu. Biblioteka Narodowa (www.polona.pl)

Na tym właśnie polegała wyjątkowość biletów złotych wyemitowanych w dwudziestolecie międzywojennym. Ich szatę graficzną można zakwalifikować zarówno do grafiki użytkowej, jak i do grafiki artystycznej. Banknoty pełniły funkcje użytkowe, ponieważ stały się formą komunikacji między emitentem a odbiorcami, między władzą a społeczeństwem. Dobór ilustracji, przywołane wizerunki i symbole służyły do propagowania ważnych idei państwowych oraz kluczowych dla rozwoju kraju koncepcji polityki gospodarczej. Z drugiej strony, banknoty dwudziestolecia międzywojennego były też dziełami sztuki plastycznej. Ich bogata symbolika, dbałość o szczegóły graficzne oraz nawiązania do dzieł wybitnych twórców czyniły je źródłem przeżyć estetycznych i świadczyły o wysokich walorach artystycznych pieniądza papierowego niepodległej Polski.

- 5 zł, 2 stycznia 1930 r., projekt: Ryszard Kleczewski. Zbiory NBP

JAK WPROWADZONO BANKNOTY ŻŁOTOWE PO ODZYSKANIU NIEPODLEGŁOŚCI. LATA 1919-1924¹

Ustawa o naprawie Skarbu uchwalona prawie jednomyślnie przez obie Izby! (...) Widocznie wszyscy już są dostatecznie przekonani, że tak dalej iść nie może, że życie wymaga natychmiastowej, gruntownej reformy skarbowej i walutowej, które nie mogą być przeprowadzane normalnie według długotrwałej procedury ustawodawczej, lecz wymagają postępowania szybkiego, śmiałego i uproszczonego, które by umożliwiło bezzwłoczne wykonanie powziętych decyzji.

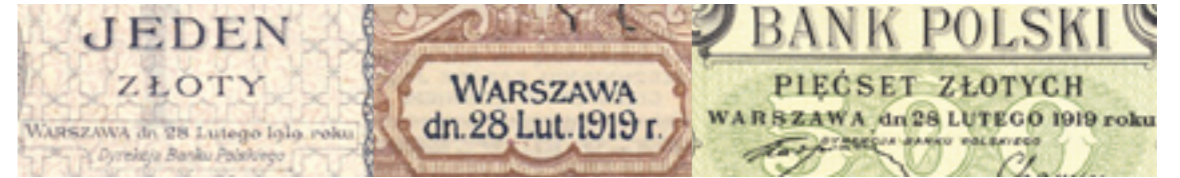

- Banknot 1000 zł, 28 lutego 1919 r. to prawdziwy numizmatyczny rarytas. Podobnie jak banknot o nominale 5000 zł nigdy nie wszedł do obiegu. Podczas II wojny światowej banknoty 1000 zł zostały prawdopodobnie dopuszczone do obiegu jako wypłaty żołdu dla oficerów. Jeden z nich został odnaleziony przy oficerze zamordowanym w Katyniu. Banknot był ukryty w podwójnej zelówce jego buta. Zbiory NBP

Słowa te, pod datą 11 stycznia 1924 r., zapisał w swoich wspomnieniach pierwszy prezes Banku Polskiego SA, Stanisław Karpiński². W tym samym dniu sejm uchwalił, a prezydent podpisał ustawę o naprawie skarbu państwa i reformie walutowej. Formalne podstawy nowego ustroju pieniężnego przygotowano w błyskawicznym tempie w ciągu zaledwie kilku miesięcy: 20 stycznia rząd Władysława Grabskiego wydał rozporządzenie w sprawie systemu monetarnego oraz ustanowienia statutu banku emisyjnego, a 14 kwietnia ukazało się rozporządzenie o zmianie ustroju pieniężnego.

¹ artykuł opublikowany w magazynie Bankoteka nr 18/2019

² Stanisław Karpiński, „Pamiętniki dziesięciolecia 1915–1924”, Warszawa 1931, s. 314–315.

- Przykłady błędnych zapisów daty na banknotach pierwszej emisji z 28 lutego 1919 r. (1 zł, 5 zł, 500 zł). Zbiory NBP

Wskazywało ono, że począwszy od 1 lipca 1924 r. marka polska przestaje być prawnym środkiem płatniczym. Poczynając od dnia 1 czerwca 1924 r. Skarb Państwa przystąpi do wymiany marek polskich na bilety Banku Polskiego oraz monety względnie bilety zdawkowe. Obowiązek dokonywania wymiany ustaje z dniem 31 maja 1925 r.³

Ministerstwo Skarbu już od początku 1919 r. przygotowywało się do wprowadzenia nowej waluty i powołania instytucji emisyjnej – Banku Polskiego SA. Z uwagi na trudności polityczne i społeczno-ekonomiczne reforma systemu pieniężnego została jednak zrealizowana dopiero 5 lat później.

Niezwłocznie po przyjęciu przez Sejm w dniu 28 lutego 1919 r. ustawy określającej nazwę polskiej waluty przedstawiciele Ministerstwa Skarbu złożyli zamówienie na druk banknotów złotych we Francji i Anglii. Na początku 1919 r. zlecono produkcję biletów o nominałach 1, 2, 5, 10, 20 i 50 zł drukarni Banku Francji w Paryżu i drukarni w Clermont-Ferrand w środkowej Francji. Druk banknotów w tym kraju mieli nadzorować Zygmunt Chamiec, członek dyrekcji Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej i Aleksander Tupalski – dyrektor naczelny Państwowych Zakładów Graficznych w Warszawie. Tupalski uczestniczył następnie w odbiorze wyprodukowanych biletów. Pozostałe nominały banknotów – 100, 500, 1000 i 5000 zł – zamówiono w firmie Waterlow and Sons w Londynie. Kwestię wyglądu polskich pieniędzy papierowych pozostawiono w rękach grafików zatrudnionych w drukarniach mających wykonać banknoty. Do zamówienia dołączono jednak fotografie znanych portretów Tadeusza Kościuszki i księcia Józefa Poniatowskiego – dwóch bohaterów polskich walk narodowyzwoleniczych.

Przedłużająca się produkcja biletów utrudniała szybkie wdrożenie reformy walutowej. Banknoty z emisji francuskiej były drukowane na cienkim papierze techniką typografii, z kolei bilety wykonywane w Anglii drukowano na grubszym papierze techniką litografii. Nominały od 10 do 5000 zł zostały zabezpieczone znakiem wodnym umiejscowionym wielotonowym⁴ z wizerunkiem Tadeusza Kościuszki.

³ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 kwietnia 1924 r. o zmianie ustroju pieniężnego, Dz. U. 1924 nr 34, poz. 351.

⁴ Znak wodny wielotonowy to znak o łagodnym przejściu waleru od jasnego do ciemnego; znak wodny umiejscowiony to taki, który położony jest w ściśle określonym miejscu.

- Banknot 10 zł, 28 lutego 1919 r. – jedyny banknot z 1919 r., na którym widnieją nazwiska projektanta i rytowników (dolne marginesy po prawej i lewej stronie). Bilet z klauzulą prawną zapisaną na fioletowym tle ostatecznie nie wszedł do obiegu. Z datą 28 lutego 1919 r. wprowadzono jego drugą wersję – z przeprojektowaną grafiką klauzuli, czytelniejszą z uwagi

Portret przywódcy insurekcji kościuszkowskiej (według grafiki Antoniego Oleszczyńskiego) był umieszczony również na przedniej stronie niemal wszystkich banknotów tej serii (z wyjątkiem nominału 5 złotych, na którym widniał wizerunek ks. Józefa Poniatowskiego). Z tego powodu serię tę często nazywa się emisją kościuszkowską. Co ciekawe, najwyższe nominały banknotów złotych z 1919 r. – 1000 i 5000 złotych – w ogóle nie weszły do obiegu. Jednym z powodów była zbyt wysoka wartość nominalna tych biletów, nieodpowiadająca ówczesnemu zapotrzebowaniu rynku. Ponadto, cztery tysiące sztuk banknotów o nominale 1000 zł zostały zniszczone podczas transportu morskimi drogami z Londynu do Gdańska w 1920 r. Skrzynie z banknotami wyrzucili ze statków angielscy dokerzy, którzy sądzili, że ładunek płynący do Polski zawiera broń dla polskich żołnierzy walczących z bolszewikami. Banknoty o nominałach 1000 i 5000 zł, które ostatecznie trafiły do Polski, były przechowywane w skarbcu Banku Polskiego SA do września 1939 r., a następnie – wraz z Bankiem – zostały ewakuowane na zamek w Dubnie (na Wołyniu). Tylko część z nich udało się zachować.

Nie znamy nazwisk projektantów banknotów emisji z 1919 r.; zapewne byli nimi graficy pracujący w drukarniach, które realizowały zamówienie Ministerstwa Skarbu. Jedynie na banknocie o nominale 10 złotych autor projektu – Ad. Giralton – umieścił swoje nazwisko⁵. Bilety złote z 1919 r. charakteryzują się dość spójnym schematem graficznym.

⁵ Znane są również nazwiska artystów, którzy przygotowali drzeworyty do produkcji banknotu 10 złotych z 1919 r.: stronę przednią wykonał E. Deloche i Ch. Clément, stronę odwrotną – Eugène Gaspé z Paryża.

na bardziej kontrastowe tło i większą czcionkę. Banknot ten, wyemitowany po raz kolejny z datą 15 lipca 1924 r. i opatrzony poprawioną klauzulą prawną (na rdzawobrazowym tle), jest uznawany za jeden z najrzadszych banknotów z okresu dwudziestolecia międzywojennego. Zbiory NBP

Symbolikę historyczną przywołują portrety Tadeusza Kościuszki i księcia Poniatowskiego, a także wizerunek Orła Białego, wzorowany na jego renesansowym wyobrażeniu z czasów Zygmunta II Augusta. Ikonografię banknotów uzupełniają liczne dekoracyjne motywy roślinne, rozetki, palmety (stylizowane liście palmy) i muszle, a także symbole odwołujące się do współczesnego rozwoju gospodarczego – rolnictwa (snopy zboża z kłosaми, płody rolne, owoce), przemysłu (koło zębate) i handlu (kaduceusz).

Przyglądając się nieco uważniej poszczególnym banknotom złotowym z 1919 r., można również dostrzec różne błędy i nieścisłości w ich treści. Bilety wydrukowane z datą 28 lutego 1919 r. były np. opatrzone podpisami ówczesnych dyrektorów Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, którzy nie weszli w skład władz Banku Polskiego SA w 1924 r. W celu rozstrzygnięcia wątpliwości prawnych Komitet Organizacyjny Banku powołał komisję rzeczoznawców. Ekspertzy orzekli, że podpisy na banknotach złotych nie stanowią przeszkody do wprowadzenia ich do obiegu, jeżeli tylko Bank Polski SA uzna je za swoje zobowiązania. Stwierdzono ponadto, że emisję banknotów należy uważać za dokonaną z chwilą puszczenia biletów w obieg.

Niefortunne i stylistycznie błędne okazało się również sformułowanie, które pojawiło się w klauzuli prawnej banknotów z 1919 r. Jej treść głosiła bowiem, że „podrabianie biletów i współdziałanie w ich rozpowszechnianiu karane jest ciężkim więzieniem”, co mogło sugerować odpowiedzialność karną kierownictwa Banku Polskiego i wszystkich kasjerów wydających banknoty (!).

Aresztowanie właścicielki 5 banknotów 1000 zł.

Do oddziału Komunalnej Kasy Oszczędności przy Górnej Widzle w Poznaniu zgłosiła się w ub. piątek 5 bm. pewna kobieta i przedkładając banknot 1000 zł., zapytała czy bilet posiada wartość. Banknot 1000 złotowy wywołał duże poruszenie nie tylko w oddziale K. K. O. na Wildzie, ale również i w centrali Kasy przy ul. Nowej. Tamże stwierdzono, że banknot pochodzi z emisji biletów 1000 złotych, którą drukowała dla Banku Polskiego mennica londyńska. Banknoty te nosiły datę 28 lutego 1919. Z przesłanych biletów do Polski skradziono część w Gdańsku wobec czego Bank Polski nie emitował zamówionej w Anglii przesyłki. W związku z powyższym najwyższą wartością polskich banknotów są emitowane przez Bank Polski 500 złotych.

Sprawą tysiączłotówki zajęły się energicznie władze policyjne, które po przeprowadzeniu rewizji w mieszkaniu u kobiety zgłaszającej się z bezwartościowym banknotem znalazły u niej jeszcze 4 dalsze identyczne 1000 złotych. Właścicielkę 1000 złotych banknotów aresztowano.

- „Dziennik Poznański”, nr 31 z 9 lutego 1937 r., str. 4. Źródło: polona.pl

Słaby nadzór strony polskiej nad produkcją biletów w zagranicznych drukarniach spowodował, że na niektórych nominałach pojawiły się również... błędy ortograficzne, polegające na niewłaściwym użyciu wielkiej litery.

Banknoty o nominałach od 1 zł do 500 zł, z datą emisji 28 lutego 1919 r., weszły do obiegu w dniu otwarcia Banku Polskiego SA, tj. 28 kwietnia 1924 r. Marki polskie wymieniano na złote w relacji 1 zł za 1,8 mln marek. Wprowadzone do obiegu bilety o nominale 1 złotego i 2 zł były w zasadzie biletami zdawkowymi⁶, choć w 1919 r. planowano je wprowadzić jako pełnoprawne banknoty. Łącznie przygotowano zapas biletów złotych o wartości ponad 6 miliardów złotych. Opis ich szaty graficznej opublikowano w Monitorze Polskim 23 kwietnia 1924 r., w komunikacie Banku Polskiego SA.

⁶ Bilet zdawkowy to pieniądz papierowy tymczasowo zastępujący monety, których mennica nie zdążyła jeszcze wybić. W 1924 r. wprowadzono do obiegu bilety zdawkowe (z datą 28 kwietnia 1924 r.) o nominałach 1, 5, 10, 20 i 50 groszy.

Jak wspominał w swych pamiętnikach Stanisław Karpiński pod datą 16 lutego 1924 r.:
Szczęśliwie skończył się przewóz z magazynów bankowych na Nowogrodzkiej do skarbcza w PKKP 1347 skrzyń z biletami złotowymi, dostarczonymi jeszcze w 1919 r. i 1920 r. z Londynu i Paryża. Obecnie odbywa się przeliczanie, sortowanie i banderolowanie w paczki po 100 sztuk. A jest tego mnóstwo: 127 i pół miliona sztuk!⁷

Obieg pieniężny nowej waluty szybko wzrastał i już w lipcu 1924 r. okazało się, że brakuje banknotów o niższych nominałach – 5, 10 i 20 zł. W tej sytuacji zdecydowano o wprowadzeniu drugiej emisji tych biletów, z datą 15 lipca 1924 r. Drukowano je w Warszawie, wykorzystując francuskie klisze, na papierze krajowym oraz przywiezionym z Francji wraz z biletami poprzedniej emisji. Nie zmieniono ich szaty graficznej, jednak skorygowano kilka elementów: wprowadzono nową datę emisji, uaktualniono podpisy władz Banku Polskiego SA, zabezpieczono znakiem wodnym banknot o nominale 5 zł oraz zmieniono treść klauzuli prawnej. Głosiła ona teraz, że „podrabianie biletów, usiłowanie podrobienia, puszczanie w obieg lub usiłowanie puszczania w obieg podrobionych biletów podlega karom wymienionym w art. 50-m statutu Banku”.

Większość banknotów wprowadzonych do obiegu 28 kwietnia 1924 r. została wycofana do końca 1929 r. Banknoty o nominałach 100 i 500 zł usunęły z obiegu dopiero niemieckie władze okupacyjne pod koniec stycznia 1940 r.

⁷ Stanisław Karpiński, „Pamiętniki dziesięciolecia 1915–1924”, Warszawa 1931, s. 326.

SPIS MATERIAŁÓW ŹRÓDŁOWYCH

Przykłady banknotów obowiązujących na ziemiach polskich w listopadzie 1918 r.

- 5 rubli, Cesarstwo Rosyjskie, 1909 r.
- 1000 koron, Monarchia Austro-Węgierska, 1902 r.
- 100 marek, Cesarstwo Niemieckie, 1903 r.
- 100 marek polskich, 1916 r.

Wprowadzenie waluty przejściowej

- Ustawa Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej [fragment]
- Dekret z 31 grudnia 1918 r. [fragment]
- 100 marek polskich, 1916 r.
- 500 marek polskich, 1919 r.

Hiperinflacja w 1923 r.

- Tabela. Kurs dolara w latach 1918-1924
- Jerzy Zdziechowski, Skarb i pieniądz 1919-1939 r. [fragmenty]
- Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 2 listopada 1923 r.
- 10 000 000 marek polskich, 1923 r.

Reformy Władysława Grabskiego

- Władysław Grabski, Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924-1925) [fragmenty]
- Ustawa o naprawie Skarbu Państwa i reformie walutowej [fragmenty]
- Władysław Grabski, Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924-1925) [fragmenty]
- Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 22 lutego 1924 r.

PRZYKŁADY BANKNOTÓW OBOWIĄZUJĄCYCH NA ZIEMIACH POLSKICH W LISTOPADZIE 1918 R.

Powołanie Banku Polskiego SA

- Władysław Grabski, Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924-1925) [fragmenty]
- Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 10 marca 1924 r.
- Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 14 marca 1924 r.
- Wykres. Podział pierwotnego składu akcjonariuszy Banku Polskiego SA według zawodów
- Artykuł opublikowany w „Ilustrowanym kurierze codziennym” 18 kwietnia 1924 r.
- Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 11 kwietnia 1924 r.

Wprowadzenie złotego do obiegu

- Dekret w przedmiocie jednostki monetarnej waluty polskiej z 5 lutego 1919 r.
- Ustawa w sprawie nazwy monety polskiej z 28 lutego 1919 r.
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej o zmianie ustroju pieniężnego [fragment]
- Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 2 maja 1924 r.
- Wybrane banknoty Banku Polskiego (emisja z 1919 r.) wprowadzone do obiegu w 1924 r.

- banknot — 50 marek, Cesarstwo Niemieckie, 1903 r. (zbiory NBP)

- banknot — 1000 koron, Monarchia Austro-Węgierska, 1902 r. (zbiory NBP)

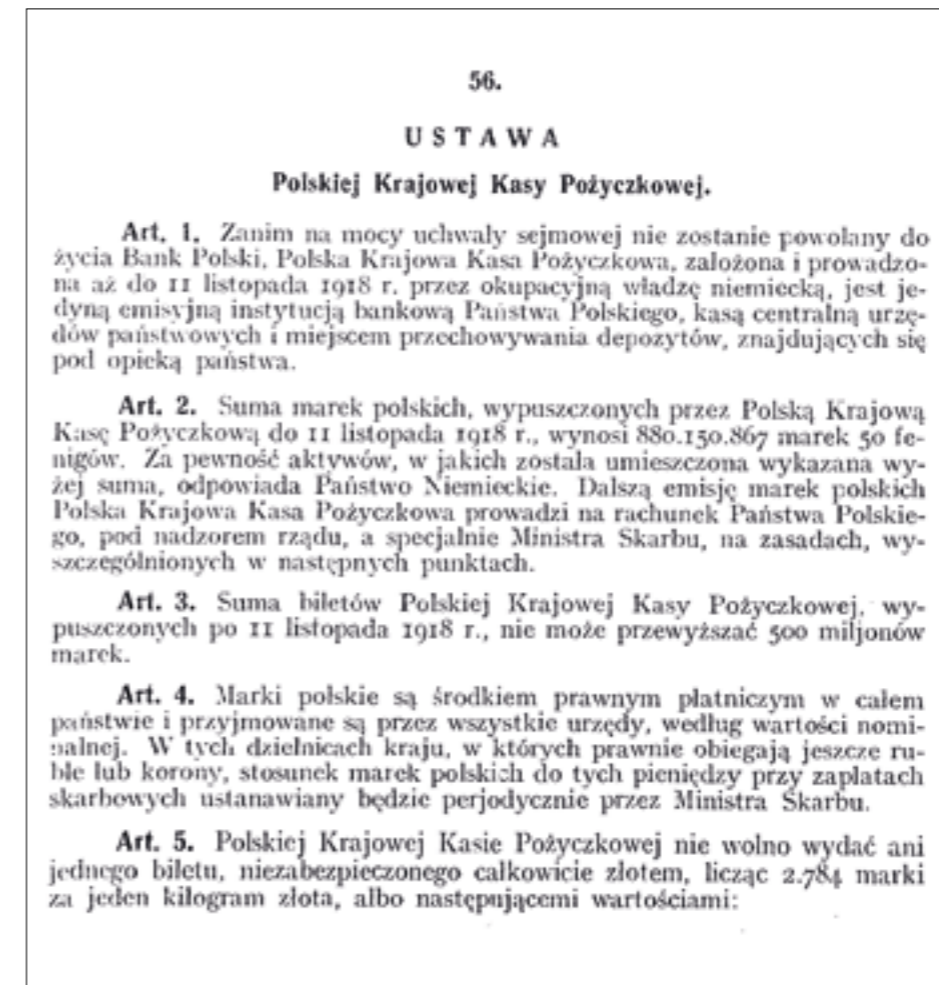

- banknot — 5 rubli, Cesarstwo Rosyjskie, 1909 r. (zbiory NBP)

WPROWADZENIE WALUTY PRZEJŚCIOWEJ – MARKI POLSKIEJ

Ustawa Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej [fragment]

Dz. U. 1918 nr 19 poz. 56

- banknot — 100 marek polskich, 1916 r. (zbiory NBP)

Dekret z 31 grudnia 1918 r. [fragment]

Dz. U. 1919 nr 4 poz. 89

89.
DEKRET.

W celu umożliwienia Polskiej Krajowej Kasie Pożyczkowej doprowadzenia emisji marek polskich do wysokości, oznaczonej w 3-im punkcie zatwierdzonej dekretem z dnia 7 grudnia 1918 r. ustawy Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, oraz w celu zabezpieczenia zapasu dla dalszej emisji, upoważnia się dyrekcję Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej do przygotowania w Warszawie 500 milionów marek polskich wyłącznie w odcinkach 500 markowych.

Zamiast napisu na dotychczasowych biletach Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, przygotowanych przez dawny Zarząd General-Gubernatorstwa Warszawskiego, napis na nowych biletach ma brzmieć:

Państwo Polskie przyjmuje odpowiedzialność za wymianę niniejszego biletu na przyszłą polską walutę według stosunku, który dla marek polskich uchwali Sejm Ustawodawczy (Dekret Naczelnika Państwa z dnia 31 grudnia 1918 r.).

~~Nowe bilety Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej mają być podpisane przez dyrekcję Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej.~~
Nowe bilety Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej w obiegu wewnętrznym mają te same prawa, co dawne bilety, a zatem, zgodnie z p. 4ym

18 Dziennik Praw. Poz. 89. № 4.

istawy Kasy, są prawnym środkiem płatniczym i przyjmowane są przez wszystkich, według wartości nominalnej.

Dan w Warszawie, d. 31 grudnia 1918 r.

Naczelnik Państwa:
J. Piłsudski

Prezydent Ministrów:
Moraczewski

Kierownik Ministerstwa Skarbu:
Byrka

- banknot — 100 marek polskich, 1916 r. (zbiory NBP)

- banknot — 500 marek polskich, 1919 r. (zbiory NBP)

HIPERINFLACJA W 1923 R.

Kurs dolara w latach 1918–1924

Na podstawie: W. Morawski, *Od marki do złotego*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2008, s. 76.

Data	Kurs dolara
11 listopada 1918	8 marek polskich
31 grudnia 1918	9 marek polskich
31 grudnia 1919	110 marek polskich
31 grudnia 1920	590 marek polskich
31 grudnia 1921	2 922 marek polskich
31 grudnia 1922	17 800 marek polskich
31 grudnia 1923	6 375 000 marek polskich
31 marca 1924	9 250 000 marek polskich

- banknot — 10 000 000 marek polskich, 1923 r. (zbiory NBP)

Jerzy Zdziechowski, *Skarb i pieniądz 1919-1939 r.* [fragment]

J. Zdziechowski, *Skarb i pieniądz 1919-1939*, Londyn 1955 s. 6-7.

W tym okresie naszych dziejów dla zaleczenia ran, dla zorganizowania administracji państwowej i prowadzenia wojny nie było innego środka, jak pokrywanie wydatków drukowaniem pieniędzy. Uciekanie się do tego środka za długo niestety w Polsce trwało, bo od r. 1918 do kwietnia 1924 r. [...] Skończył się ten okres dopiero wtedy, gdy wyczerpały się akumulatory inflacji pieniężnej. Nastąpiło to gdy obywatel znalazł sposób niepłacenia podatku inflacyjnego drogą ucieczki od gotówki markowej przez natychmiastową wymianę jej na waluty obce lub inne dobra materialne. Kurs dolara na czarnej giełdzie wskazywał mu codziennie stopień spadku marki. [...] W styczniu 1923 za dolara płacono 35.000 marek. W kwietniu jednak kurs dolara podniósł się już do 46.000 marek, a 1 stycznia 1924 r. [...] wynosił 9.300.000 marek. Ta różnica od 46 tysięcy do 9 milionów wskazuje, że w tym właśnie okresie czasu gospodarka finansowa weszła w stan hiperinflacji. Polega ona na tym, że czynniki natury psychologicznej kładą kres pokrywaniu wydatków państwowych za pomocą drukowania banknotów. Ów dramatyczny moment nastąpił we wrześniu 1923 r.

Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 2 listopada 1923 r.

Mucha, 1923, nr 44

REFORMY WŁADYSŁAWA GRABSKIEGO

Władysław Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924-1925)*.

[fragment]

W. Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924-1925)*,

Warszawa, Rzeszów 2003, s. 75.

Pierwsze dni po uchwaleniu przez Sejm pełnomocnictw nie rokowały nic dobrego. [...] Opinia kraju nie wiedziała, co sądzić, marka nadal spadała, giełda wcale na uchwalone pełnomocnictwa nie reagowała. W tej sytuacji zdecydowałem się na wydanie komunikatu, że w ciągu lutego i marca płatne będą dwie raty zaliczki na podatek majątkowy, które nie zostaną potrącane z rat należnych w ciągu 1924 roku, a tylko z następnych, oraz że od 1 lutego zostanie całkowicie wstrzymany druk pieniędzy papierowych na potrzeby skarbu. I stało się to, co można było przewidzieć [...] uwierzono, że nastąpił moment zwrotny w dziejach wewnętrznych naszych stosunków państwowych, moment przejścia od słów do czynu w myśl z góry ułożonego planu.

Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 22 lutego 1924 r.

Mucha, 1924, nr 8

Ustawa o naprawie Skarbu Państwa i reformie walutowej [fragment]

Dz.U. 1924 nr 4 poz.28

U s t a w a

z dnia 11 stycznia 1924 r.

o naprawie Skarbu Państwa i reformie walutowej.

Art. 1. Dla naprawy Skarbu Państwa i przeprowadzenia reformy walutowej postanawia się co następuje:

- 1) a) podniesienie stawek podatków bezpośrednich;
- b) przyśpieszenie terminów płatności i uproszczenia postępowania w podatku majątkowym oraz zabezpieczenie Skarbowi zapłaty tegoż podatku w gotówce, bądź w markach polskich, bądź w walutach obcych;
- c) przyśpieszenie terminów płatności podatku od kapitałów i rent;
- d) przyśpieszenie terminów płatności należności prawnych w b. zaborze austriackim;
- e) niezaliczanie na podatek przemysłowy przedpłat, uiszczonych na poczet tegoż podatku w postaci świadectw przemysłowych;
- 2) wprowadzanie zmian stawek celnych stosownie do konjunktur gospodarczych;
- 3) zastosowanie niezbędnych dla uniknięcia deficytu budżetowego oszczędności w gospodarce państwowej:
- 4) a) przekazywanie samorządom niektórych zadań i czynności, sprawowanych dotąd przez organy państwowe, z wyjątkiem szkolnych i oświatowych, po zapewnieniu samorządom odpowiednich własnych źródeł dochodów;
- b) ustanawianie obowiązku i sposobu pokrywania przez samorzady wydatków z wpływów drogą ujęcia skarbowości samorządowej w ścisłe przepisy budżetowe i rachunkowe;

POWOŁANIE BANKU POLSKIEGO SA

Władysław Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924-1925)*.

[fragment]

W. Grabski, *Dwa lata pracy u podstaw państwowości naszej (1924-1925)*, Warszawa,

Rzeszów 2003, s. 76-77.

Gdy w końcu lutego 1924 r. nabrałem pewności, że równowaga budżetu jest realnie osiągnięta, postanowiłem przystąpić do założenia Banku Polskiego. [...] Dnia 25 stycznia ustawa o Banku została ogłoszona w dzienniku Ustaw, Kapitał Banku określony był na 100 milionów złotych i miał być złożony przez własne społeczeństwo, z małym udziałem rządu. Gdy tylko stało się wiadome, że talki jest mój plan, od razu uznano go za zbyt śmiały, twierdząc, że społeczeństwo nasze nie będzie w stanie dać tak znacznej sumy. Utworzone zostały komitety propagandy, ale one nie rokowały zbyt dobrych nadziei. [...] Dopominano się ode mnie, bym się zgodził na to, ażeby przyjmować na akcje BP nie tylko waluty i złoto, ale i marki [...] Ponieważ za najważniejsze uważałem, by cały kapitał pokryty był przez społeczeństwo, postanowiłem zrobić subskrybentom tę ulgę, by przyjmować od nich również i marki.

Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 10 marca 1924 r.

Mucha, 1924, nr 10

Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 14 marca 1924 r.

Mucha, 1924, nr 11

Wykres. Podział pierwotnego składu akcjonariuszy Banku Polskiego SA według zawodów.

Opracowanie własne na podstawie: W. Morawski, *Od marki do złotego*, Wydawnictwo Naukowe PWN SA, Warszawa 2008, s. 96.

- przedsiębiorstwa przemysłowe
- banki i domy bankowe
- rolnicy i ich organizacje
- inni
- urzędnicy, wojskowi, wolne zawody
- przedsiębiorstwa handlowe
- Skarb Państwa

Artykuł opublikowany w „Ilustrowanym kurierze codziennym” 18 kwietnia 1924 r.

Ilustrowany kurier codzienny, 1924, nr 108, s. 3.

Skąd pochodzi nasze złoto i srebro?

Ofiarność publiczna wzmogła znacznie skarb narodowy. — Nie powinna ustawać.

Kraków, 17 kwietnia.

Widujemy często znaczki na Skarb Narodowy, wydane przez Komitet Zbiórki i kupujemy je, nalepiając na świadectwa, papiery urzędowe, rachunki, kwity i t.p. ale naogół mało orientujemy się w pracach Komitetu.

Akcja zbiórki złota i srebra na Skarb Narodowy rozpoczęła się już w r. 1918, ale początkowo, zwłaszcza w r. 1919, szła bardzo powoli, głównie wskutek braku jednolitego kierownictwa. Akcja odbywała się pierwotnie z inicjatywy prywatnej. W niedługim potem czasie powstała urzędowa Komisja Skarbu Narodowego, oraz Komitet zbiórki na Skarb Narodowy, złożony z przedstawicieli społeczeństwa, a powołany dzięki inicjatywie p. dyr. Aleksandrowicza. Przed półtora rokiem weszli do Komitetu przedstawiciele wszystkich ministerstw, co wpłynęło ogromnie na ożywienie tempa jego prac.

Cała akcja zbiórki, skoncentrowana przy głównym urzędzie probierczym, odbywa się jednocześnie w dwóch kierunkach: gromadzenie ofiar pieniężnych i metali w naturze, oraz zakup złota i srebra z funduszy zebranych przez Komitet.

Z pieniędzy uzyskanych z ofiarności publicznej zakupuje się natychmiast złoto i srebro, o-

fiarowane zaś przedmioty, po dokłaśnieniu ich opisanii idą do P. K. K. P. gdzie są powtórnie opisywane, poczem wracają do głównego urzędu probierczego celem ich przetopienia. Ponieważ wartość kruszcu w wielu z nich jest mniejsza w porównaniu z ich dużą wartością użytkową, Komitet zamierza w niedługim czasie urządzać loteryę fantową, na którą pójdzie około 2000 takich przedmiotów wartości 12.000 rubli złotych.

Przedmioty cenniejsze pod względem artystycznym idą do organizującego się narodowego muzeum złotniczego. Wszelkie przedmioty, które nie idą na przetopienie, są niejako wykupywane — Komitet zakupuje odpowiednią ilość złota i srebra, które, zamiast cennych pod względem wartości artystycznych czy też historycznych a nie zawartości kruszcu przedmiotów, powiększają Skarb Narodowy.

Cały skarb Narodowy ze wszystkich źródeł wynosi obecnie 20 tonn złota i 120 tonn srebra, przyczem sam Komitet zebrał: z ofiar 133 kg. złota i 318 kg. srebra, a zakupił 100 kg. złota i 384 kg. srebra, co przedstawia wartość przeszło 2 bilionów marek.

Złoto i srebro, jak wspominał w ostatecznej mowie premier Grabowski, stało się własnością Banku Emisyjnego.

Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 11 kwietnia 1924 r.

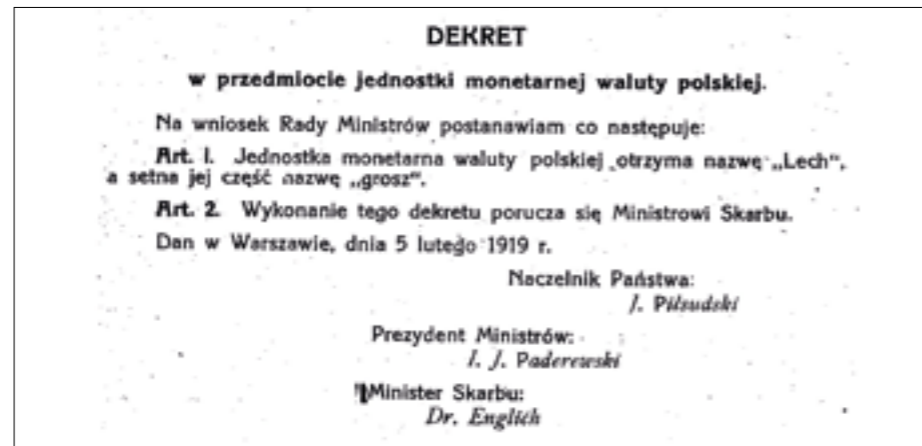
Mucha, 1924, nr 15

WPROWADZENIE ZŁOTEGO DO OBIEGU

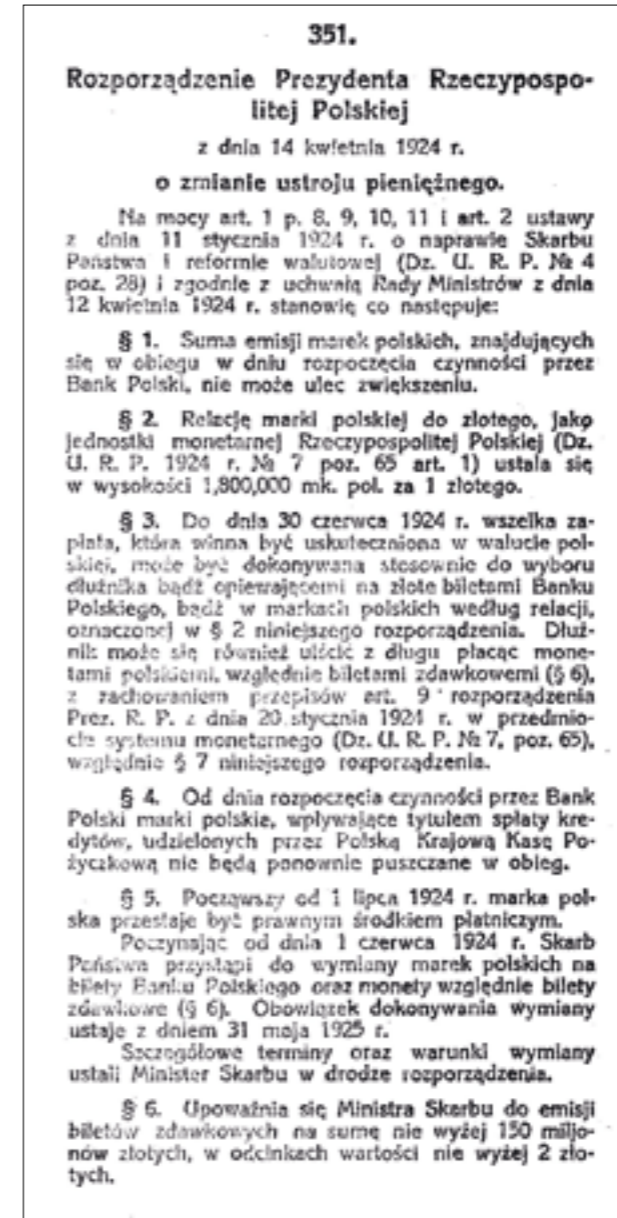
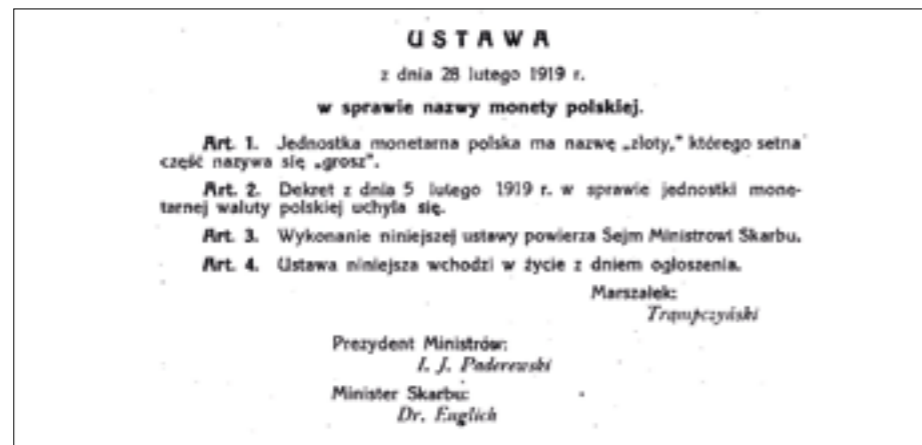
Dekret w przedmiocie jednostki monetarnej waluty polskiej z 5 lutego 1919 r.

Dz.U. 1919 nr 14 poz. 174.

Ustawa w sprawie nazwy monety polskiej z 28 lutego 1919 r.

Dz.U. 1919 nr 20 poz. 230

Rysunek satyryczny opublikowany w czasopiśmie „Mucha” 2 maja 1924 r.

Mucha, 1924, nr 18

Wybrane banknoty Banku Polskiego (emisja z 1919 r.) wprowadzone do obiegu w 1924 r.

Zbiory NBP

nbp.pl/edukacja

Złote Szkoły NBP

- Flagowy program edukacyjny NBP skierowany do nauczycieli i uczniów z całej Polski.

Programy i projekty edukacyjne

- Projekty własne i z dofinansowaniem – ogólnopolskie i lokalne.

Szkolenia, webinary, konkursy

- Dla nauczycieli i uczniów, a także środowisk akademickich i naukowych.

Nowoczesne narzędzia edukacyjne

- Wydawnictwa edukacyjne i popularnonaukowe, pakiety dydaktyczne i scenariusze lekcji.

Interaktywna edukacja w Centrum Pieniądza NBP

- Ponad 4000 eksponatów i 200 aplikacji multimedialnych.

Multimedialna ekspozycja w Krakowskim Salonie

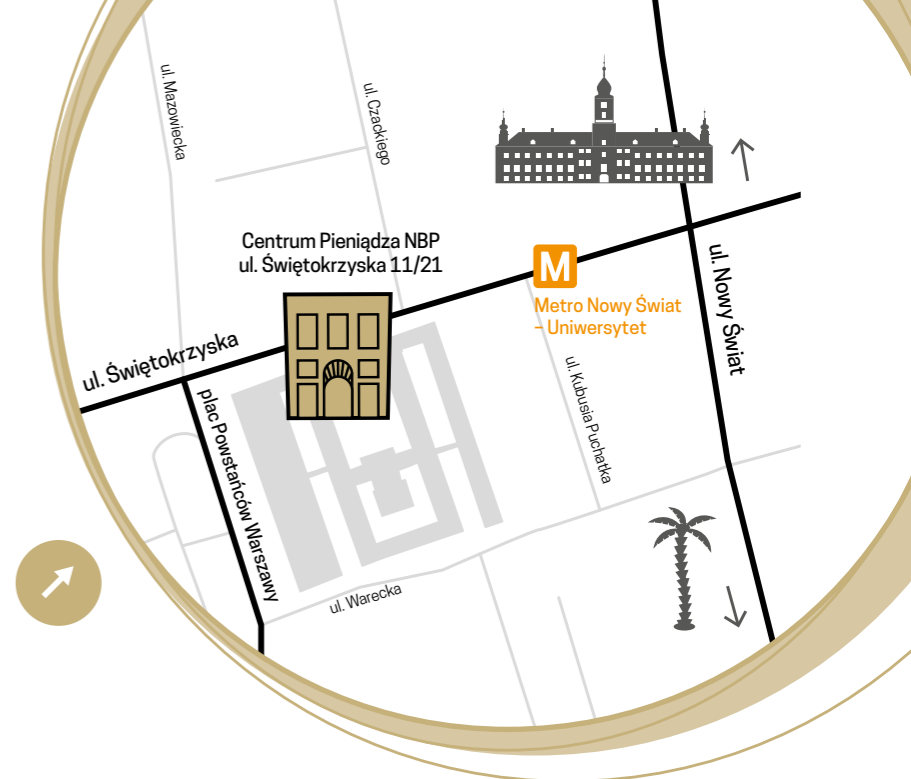
Ekonomicznym NBP

- Warsztaty dla grup, indywidualne zwiedzanie, wykłady.

Centralna Biblioteka NBP

- Ponad 155 000 woluminów – jeden z największych księgozbiorów ekonomicznych w Polsce.

Wiedza ekonomiczna w najlepszej formie

Zapraszamy do Centrum Pieniądza NBP

wtorek–środa	10–18
czwartek	10–20
piątek–niedziela	10–18
poniedziałek	nieczynne

ul. Świętokrzyska 11/21
00-919 Warszawa

Wstęp bezpłatny

nbp.pl/centrumpieniadza

